

Næringslivet

Jordbruk

Etter 1723-matrikkelen er det få kilder som gir opplysning om husdyrhold, utsæd og avling før på 1800-tallet. I 1802 skulle det skrives ut en ny skatt, og alle gardene ble taksert av en kommisjon (Jordavgifta 1802). Oppgaver over krøtter, for og avling ble også sendt inn til en regjeringskommisjon i 1809. I et forarbeid fra 1824 til ny matrikkel fins oppgaver over husdyr. Ellers har vi jordbruksopplysninger i folketellingene 1835, 1845 og 1855. Opplysninger om jordbruket fins også i skifteprotokollene, og fra Fossan har en bevart verdifulle gardsrekneskaper fra 1807.

Åkerbruket

Jordavgifta 1802 gir en skjønnsmessig taksering. Kommisjonen delte gardene inn i 10 klasser etter verdi. Da gardene i Tydal «have ingen Kornavling», skrev kommisjonen, måtte de «forhøye Ahnsætningen... for at sætte dem i Lighed med andre Kornvisse Gaarde». Tydalingene hadde sjølsagt ikke slutta med å dyrke korn, og kommisjonen hadde med utsædsoppgaver for navnegardene Hilmo, Gresli, Ås og Østby. Tilsammen var utsæden 12 3/4 tønner, altså mye mindre enn i 1723. Vi kan ikke feste lit til denne takseringa. I folketellinga 1835 er utsæden det dobbelte. Folketellingene er mer truverdige, for de skulle ikke brukes til å fastsette skattene etter. Opplysningene i 1835 er likevel for låge, for kornutsæden steg kraftig til 56 tønner i 1845 og 63 tønner i 1855. Det synes å være et maksimum for hele 1800-tallet. Utsæden hadde økt til det 3-doble siden 1723. Men samtidig hadde befolkninga steget minst til det 4-doble. Sjøl om vi kan rekne med noe større folktall i 1855 enn på 1700-tallet, ble det likevel mindre korn pr. innbygger. Rekner vi med 6 foll i 1855, (Oppgitt folktall for Tydal i folketellinga 1855.) kunne det bli knapt 0,9 hg korn daglig på hver innbygger. (I 1723 var det ca. 1,1 hg).

Store svingninger i kornavlen

På de øverste gardene i bygda ble det sjelden eller aldri sådd korn. Det var frosten som hindra korndyrking i større målestokk. Lensmann Schive skrev i

rapporten sin til amtmannen for femåret 1856-60 at i Tydalen «tilintetgjør Frost ofte Avlen, og modent Korn kan i Regelen kun paaregnes hvertandet eller tredie Aar». Men han kan fortelle at «i de Aar Avlen lykkes, erholdes dog en ganske ualmindelig Fold som i enkelte Aaringe på Gaardene Hilmo og Græsli have udgjort endog indtil 20 Fold af Byg og Potater». På Fossan, noen km ovafor Ås, var det heller ikke årvisst korndyrking. I rekneskapa fra garden kan en se de store variasjonene i avling fra år til år. Erik Næsvold sådde stort sett hvert år, men det var ikke store åkrene han hadde. I 1850-åra varierte avlingene fra ei tønne og opp til fem-seks tønner bygg. I 1856 ble det ingen ting til matkorn. Kornavlinga var altså høgst usikker og ga svingende avlinger. Vi må nøye oss med å slå fast at bøndene sådde fra 1 / 8 tønne opp til 5-6 tønner i håp om å dekke en del men ikke hele kornbehovet. De økte kornavlen i første del av 1800-tallet, men den holdt ikke tritt med befolkningsøkninga.

Kornslag

Bygg var som vi så foran, det dominerende kornslaget allerede rundt 1700, men noen dyrka havre også. På Hilmo var det sådd like mye havre som bygg i 1752, ei tønne av hver sort, ifølge skifteregistreringa. Men sju år før var det bare bygg, opplyses det i et anna skifte. Folketellingene på 1800-tallet kan fortelle at bygg var nesten enerådende. Bare et par bønder sådde litegrann havre. På 1800-tallet begynte noen å dyrke rug også. Rug er nevnt i gardsrekneskapa fra Fossan, og i tellinga 1855 var det én bruker på Østby som ga opp 1/8 tønne utsæd av rug. I verdi var det rug som sto høgest. En skulle helst ha litt rug til julebrødet. Havre og bygg var det vanlige graut-mjølet til hverdags. Ei tønne rug ble i normale år betalt med 2 1/2 riksdaler i første halvdel av 1700-tallet. Byggtonna kosta 1 1/2 daler, mens havren var verdt litt over halvparten av denne. Vel 100 år senere (1850-åra) kosta 1 tønne rug drøyt 5 speciedaler og byggtonna ca. 4. Ei tønne havre kunne en få for 2 2 1/2 daler. Men prisene kunne variere etter kornkvaliteten. Næsvold ga f.eks. bare 3 speciedaler 2 ort for Greslibygg i 1861. Men danskbygg måtte han gi 4 1/2 daler for.

Potet

Åkerarealet økte mer enn det som gikk med til korn, for på 1800-tallet kom potetene. Potetplanten var kjent her i landet fra midten av 1700-tallet. Sokneprest Frugaard i Selbu agiterte for potetdyrking i si tjenestetid (1767-92) uten at det

ble noe gjennomslag for den nye rotveksten. Vi vet ikke hvem som begynte først med potet i Tydal og når det skjedde. Lars Bersvendsen Næsvold kjøpte 1 1/4 tønne potet i Stjørdal i 1809, men nevner potetdyrking først i sine rekneskaper i 1813. Da avla han 3 tønner. Året etter var han alt oppe i 13 tønner. Det var trulig etter nødsåra under Napoleonskrigene at potetdyrkinga begynte å bli vanlig i Tydal. Framgangen for potetdyrkinga skjedde sakte og over lang tid. I 1835 var hele utsæden i bygda 57 tønner. Det økte jamt og trutt til 200 tønner i 1855. Da hadde alle gardene unntatt de øverste i Stugudal anlagt potetåker. Lars Bersvendsen Næsvold fikk 7 foll av potetene i 1815. Sønnen Erik Næsvold noterte 7-8 foll i 1850-åra, og matrikkelutkastet i 1864 bruker også 8 foll som berekning av avling. I et normalt godt år kunne det altså ved midten av 1800-tallet bli ca. 1600 tønner potetavling i bygda. Det rakk til 11-12 tønner pr. husholdning, og det var et betydelig næringstilskott. Lars Bersvendsen dyrka også rotkål og neper. Men det er uvisst om dette var vanlig på andre gardar i første halvdel av 1800-tallet.

Redskaper

Redskapene i åkerbruket hadde forandra seg lite de siste hundre åra. I åkeren var plog, harv og grev det vanlige. Plogen hadde blitt kraftigere og hadde større deler av jern. Men langt ut på 1700-tallet var fremdeles treploger i bruk ved siden av ploger med jern ristil. På 1800-tallet fans flere ploger på noen av gardene. I 1805 var det på Hilmo et plogjern med fjøl, alt av jern, heter det i skifteregistreringa. Denne var taksert til 1 riksdaler. Verdifulleste plogen var en venstreplog som var taksert til 3 3/4 daler. I tillegg hadde de også en liten høgreplog. Til den største plogen nytta de kanskje to hester, for de hadde et par tvibet skokler på garden. Det gjorde de i alle fall på Gresli i 1830-åra, for der var nevnt «plog og dobbelt skokler» i et arveskifte. Enkelte forbedringer var det nok, men ikke så store. I slutten av 1850-åra begynte «halvengelske Plove... at fortrænge de tungvinte gamle norske Plove», rapporterte lensmann Schive til amtmannen i 1861. Det hadde blitt økende sans for å bearbeide jorda bedre og større interesse for tidsmessige redskaper «saasom Rulleharv, engelske spader...» Først i 1860-åra vet vi sikkert fra Tydal sokneselskaps beretninger at de gamle norske grindplogene begynte å bli avløst av de første engelske plogene. De nye plogene hadde to styrearmer som var bøyd bakover og vridd veltefjøl av jern. Harvene var til midten av 1800 av den gamle tindharvtypen (eller stivharver, piggharver). En kalla de gjerne også kvadratharver etter som de besto av ei firkanta tre-ramme

med heimesmidde jerntinder. I 1860-åra hadde mange gardbrukere «forsynt sig med rulleharver...» opplyste sokneselskapet. Disse var laga med roterende ruller med jernpigger på. Den nye typen gjorde bedre arbeid med å rive sund torva og smuldre gjødsla. Det er slett ikke i alle skifter vi finner åkerredskaper, noe som trulig skyldes at ikke alle hadde råd til å skaffe seg de relativt dyre hesteredskapene. I noen dødsbo heter det f.eks. at de eide halvparten av ei harv sammen med naboen. Åkerlappene var da heller ikke store hos mange. Mange husmenn uten hest brukte nok bare grev, og vi finner ett eller flere av dem i de fleste skifter. De største var taksert opp til én ort. Ellers finner vi praktisk talt ikke andre redskapstyper i åkerbruket. Noen hadde ei torvøks, ei hakke eller jernskufle, men disse ble brukt både til jord-dyrking og diverse anna arbeid. Kvern fans derimot nesten på hver gard, eller brukeren hadde del i ei. Det kan synes underlig siden bøndene dyrka lite korn, men mange kjøpte korn som de mol på egen kvern. Alle var «bekk- eller flomkverner». Det vil si at de ikke hadde vassføring anna enn i flomtida. Det vanlige var at flere hadde kvern sammen. Fossan, begge Husvollbrukerne og John Larsen Østby eide ei kvern i lag. I tilknytning til kverna var det bygd en dam, og trulig kunne kverna brukes store deler av året. Eierne hadde fortjenesta av kverna hvert sitt år, het det i ei forlikssak mellom dem i 1836. Det er mulig at eierne leide ut denne kverna til andre som ville male kornet sitt. Ved Kirkvoll fans ei kvern til som ble eid i lag av Ole Halvarsen Ås, Johan Johnsen Ås og trulig Kirkvollgarden.

Kverna i Kvernfossen (Kirkvollfossen) ved Kirkvoll hadde sikker vassføring størsteparten av året og var ei av de mest brukte kvernene i Tydal på 1800-tallet. Her er ei gruppe på besøk til det gamle kvernstedet omkring 1940. Fra venstre ser vi: Jon

Næsvold, Lauritz Løvøen, Olga Øren, Kari Løvøen, Ingebrigt Kirkvold, Berit Kirkvold, Hanna Elisabeth Øren og Ingeborg Marie Kirkvold (gift Berggård).

På bildet vises bare noe av vassrenna, men sjølve kvernhuset er borte.

Februket

For perioden ca 1650 til 1723 påviste vi foran en stagnasjon og delvis nedgang i jordbruket. Vi finner heller ikke noen utvidelse av åkerbruket før på 1800-tallet. Ble dette kompensert ved større husdyrhold? Den eldste kild a, jord avgifta i 1802, viser en betydelig økning i husdyrholdet siden 1723. Det var flere husdyr av alle slag. Rekna i kyrslag var økninga 35% mellom 1723 og 1802. (Kyrslag er en statistisk enhet brukt ved omrekning av andre husdyr til ku-enheter etter forholdet: 1 ku = 1 / 2 hest = 6 sauer eller geiter.) Men det var likevel nesten 20% færre storfe i 1802 enn i kvegskattelista i 1657. Antall hester og småfe hadde derimot økt. Oppgavene fra jordavgifta i 1802 er trulig i underkant av de riktige siden opplysningene skulle danne grunnlag for skattlegging. Det samme gjelder husdyroppgavene i forarbeidet til ny matrikkel i 1824. Skal vi tru på tallene, ble først nå nivået for storfeholdet på 1600-tallet nådd igjen. Men det var blitt godt over dobbelt så mange småfe som 167 år tidligere. Trass i flere dyr, ble det likevel mindre husdyrprodukt pr. innbygger i hundreåret etter 1723. Folketallet steg i denne perioden fra ca. 180 til 480, og det ble derfor bare halvparten så mange storfe for hvert menneske.

Husdyrhold i absolutte tall og i forhold til folketallet:

	1657	1723	1802	1824
Hest	31	22	37	36
Storfe	286	188	231	296
Småfe	237	196	315	582
Kyrslag	388	265	358	465

Kyrlag/ person	3,2	1,5	0,8	1,0
Storfe/person	2,4	1,0	0,5	0,6

I forhold til 1600-tallet er det tydelig at folk hadde færre husdyr å leve av omkring 1800. Men nedgangen i husdyrholdet var nok mindre merkbar enn tallene tyder på. Det er sannsynlig at slaktevekt og avdrått hadde økt. Historikerne har funnet ut at kyme på 1600-1700-tallet var små og hadde slaktevekt på ca 70 kg. I første del av 1800-tallet rekker de med en normal slaktevekt på 85 kg. I Tydal, skal vi se, var kyrne en god del større. Et annet moment er at oppgavene fra begynnelsen av 1800-tallet var mindre fullstendig enn før. Husdyr fra umatrikulerte bruk (husmannsplasser) er utelatt, og en liten kildekontroll antyder stor underregistrering. Husdyrhold ifølge skifteprotokoll og matrikeloppgaver:

Gard, år	Skifteprotokoll	Matrikkeltall 1824
Stugudal, 1821		1 hest
	14 kyr	7 kyr
	30 småfe	9 småfe
Løvøya, 1822	3 hester	2 hester
	12 kyr	8 kyr
	43 småfe	21 småfe

For Fossan kan vi kontrollere matrikkeltallene med rekneskapstallene til Lars Næsvold samme år. Han noterte at han satte på båsen etter slaktinga 16 storfe og 31 småfe. Men i matrikkelen samme år opplyses at garden vinterfødde bare 9 kyr og 18 får. Flere kontroller har vi ikke, men disse tre peker alle i samme retning; matrikkeltallene er satt for lågt i forhold til det reelle husdyrholdet. Men det er likevel neppe tvil om at tydalingene hadde avdrått av færre husdyr å leve av i begynnelsen av 1800-tallet enn før. Andre næringsveier hadde kommet til som kunne kompensere for mindre husdyrhold. Vi har alt sett at noen hadde biinntekter av handverk, og vi skal se at gruvedrift og skogsarbeid ga pengeinntekter som ikke fantes før. Noe av sjølberginga kunne altså erstattes med kjøp av varer.

Tilbake til jordbruket

I første halvpart av 1800-tallet ble det igjen satsa sterkere på jordbruket. Vi så foran at kornproduksjonen nådde rekordhøgder samtidig som det ble lagt ut mer åkerjord til den nye planten, poteten. Nå steg også husdyrtallet sterkt. Vi får også mer pålitelige opplysninger om husdyrholdet da det i forbindelse med folketellingene 1835, 1845 og 1855 ble samla inn oppgaver bl.a. for antall husdyr. I tellinga 1835 ble summen trulig i underkant av den riktige. Bøndene var vant til at jordbruksopplysninger skulle brukes til å bestemme skattene. Lensmann Schive mente at oppgavene i folketellingene var for låge p.g.a. «Bøndernes Ængstelighed for at opgive sine Gaardsindtægter av Frygt for høiere Beskatning». Han var særlig mistenksom til de oppgitte kornavlingene og plussa på 1 / 4 til oppgavene fra bøndene. Men husdyrtalla var neppe så skjeve. Det skulle heller ikke være grunn til å lure noen dyr unna tellingene etter at statsskatten på matrikkelskylda ble oppheva i 1836. Med forbehold om at talla i 1835 er litt for låge, tror vi derfor at jordbruksopplysningene i folketellingene er nokså pålitelige. De er i alle fall de beste og mest fullstendige kildene vi har.

Husdyrholdet ifølge folketellingene 1835 - 1855:

	1835	1845	1855
Hester	52	74	100
Storfe	407	745	954
Sauer	464	981	1.035
Geiter	291	618	744
Svin	0	3	10
Kyrlag	637	1.160	1.451
Kyrlag pr. person	1,2	1,7	2,0
Storfe pr. person	0,7	1,1	1,3

Økningen i husdyrtallet var særlig sterk mellom 1835 og 1845. Men den kan altså være noe overdrevent, fordi talla for 1835 er for små. Det var likevel en sterk utvidelse av husdyrholdet som skjedde, og antallet dyr økte mer enn folketallet. Husdyrholdet nådde også sitt maksimum i 1850-åra. Senere kom som vi skal se en

kvalitativ forbedring i husdyrholdet. Vi vet fra det foregående at det ble mange nye husmannsplasser i første halvdel av 1800-tallet. Var det disse som gjorde at husdyrtallet økte totalt, eller var det besetningene som ble så mye større enn før? La oss se på f.eks. Østbygardene. Fordi disse lå under den Angellske stiftelse, var det stabile forhold med 8 gardsbruk både i 1835 og 1855. Vi kjenner ikke nøyaktig antall plasser under Østby på de to tidspunktene. Men det var 17 husholdninger i 1835 og to flere i 1855. Folketallet hadde økt fra 91 til 108. Men på Østby hadde det blitt nesten tre ganger så mange storfe. Saueantallet var over tredobla, mens geiter økte fra 40 til 77 dyr. Geiteantallet økte forresten mindre på Østby enn andre steder i bygda. Stiftelsen prøvde å begrense geiteholdet av hensyn til skogen.

Husdyrholdet i Østby 1835 og 1855:

	1835	1855
Hester	8	17
Storfe	53	156
Sauer	58	185
Geiter	40	77
Storfe pr. husholdning	3,1	8,2
Storfe pr. person	0,6	1,4

I Østby er det klart at besetningene hadde blitt langt større. For hver person hadde det blitt over dobbelt så mange storfe. I andre grender hadde storfetallet økt mindre, men konklusjonen blir den samme. Hilmobrukerne hadde «bare» 38% flere storfe i 1855 enn i 1835. Men siden der var nøyaktig like mange husholdninger ved begge tellingene, hadde besetningene økt på hvert bruk også der. For hele Tydal kan vi sette opp dette resultatet, og i tabellen nedafor har vi også sammenlikna med matrikeloppgavene fra 1723 og jordavgifta 1802.

Husdyrholdet pr. bruk 1723 - 1855:

	1723	1802	1835	1845	1855
Antall gardar og plasser	21	39	83	101	116

Kyrlag pr. bruk	12,6	9,2	7,7	11,5	12,5
Storfe pr. bruk	9,0	5,9	4,9	7,5	8,2

Trass i de mange nye og til dels små plassene, økte det gjennomsnittlige husdyrtallet pr. jordbruk mot midten av 1800-tallet. I 1855 var det vel 8 storfe og 15 småfe i gjennomsnitt på hver jordbrukende husholdning. De hadde 1 hest hver eller 2 hester på hvert matrikulert gardsbruk. Svineholdet var ubetydelig. Men siden tellingene ble gjort pr. 31. desember, var julegrisen alt slakta. Det var oppgitt bare 10 griser i 1855. Det økte husdyrholdet mot midten av 1800-tallet kan skyldes flere faktorer. En er at bøndene ble mer tvinga tilbake til jordbruket etter som inntekter fra gruvedrifta ble borte. En annen kan være at de ble lokka til å satse mer på ost- og smørproduksjon etter at vognveg til Tydal gjorde avsetninga lettere. Marked for produkta fans i Trondheim. Men forutsetninga for at det var mulig å øke husdyrholdet, var at flere mennesker kunne settes inn i det tidkrevende forsankingsarbeidet. Folketallet steg da nettopp sterkt i samme periode. Seterbruket ble sterkt utvida, og det la også grunnlaget for et økt husdyrhold.

Små dyr og en blanda rase

Kyrne var av temmelig blanda rase. Det ble ikke drevet noen raseforedling, og «tillægsdyr af ædlere Racer eksisterer ikke», rapporterte lensmann Schive til amtmannen i 1861. Avlsarbeid kom senere. I skifteprotokollene finner vi ramsa opp rødsidete, svarte, hvite, hvite- og svartflekkete, blåflekkete, svartsidete, og kollete og hornete om hverandre. Like så varierende var navna. De mest populære var endingene på gås: Sundgås, Fagergås, Gammelgås, Løvgås, Gjøgås, Talgås, Himmelgås, Lingås, Engelgås, Grågås, Snegås, Nygås, Blomgås, Stjemegås og Setergås. Mye vanlig var også navn som Sæterlin, Sommerlin, Gjöllin og Stabellin. En tredje navnegruppe var de som endte på ros: Gulros, Løvros, Mairos og Løkros. Mer spesielle navn var Rosenkind, Flinke, Krone, Havfrue, Drive, Gulduve og Påske. Vi har vært inne på at dyra var små i eldre tid. Årsaken var først og framst mangelfull foring. Ennå i 1861 rapporterte lensmannen at kyrne ble sultefora «fra Kalv af og til de skulle bære». I Tydal la en «dog mere Vind paa Racemes Vedligeholdelse og Forbedring og saavel Kjør som Faar ere der af større og bedre slags». Rekneskapa etter Lars Bersvendsen

Næsvold viser at kyrne han slakta i de første tiåra han drev Fossan, veide jamt over 100 113 kg. Ei ku veide bare 77 kg. Men foringa ble sannsynligvis bedre, for i 1850-åra er vektene kommet opp i 160-180 kg. Ei ku skilte seg ut med bare 111 kg. Vi vet ikke riktig hvor mye av dyra Lars og Erik Næsvold har veid, men trulig er det vekta på hele dyret fratrukket innvoller og hode de noterte seg. Sauene var forunderlig små. Det framheva lensmann Schive også i sine rapporter til amtmannen. De var «af en mislig Race» og ga «en strid og grov Uld». Næsvolds slaktevekt på sauene var ca. 12-13 kg i åra 1813-20. Da var hodene også rekna med. Geitene veide omtrent det samme eller enda mindre. Sjøl om dyra var små, var de altså i Tydal gjerne større enn det normale på den tida. Hva kyrne ga av melk, har vi ikke tall for ennå. Men lensmannen nevnte i rapporten sin fra 1851 at «Især fra Thydalen udføres en Deel Fedeverer bestaaende af Smør, Ost og Reensdyrstege...» Talg var også en salgsvare, og lensmannen nevnte utførsel av slakteveg. Det fins heller ikke tall for denne salgsproduksjonen, men tydalingene drev uten tvil økende salg av husdyrprodukter. Det var jo nettopp fra husdyra de skaffa seg inntekter til å kjøpe korn og andre nødvendighetsvarer og til å betale skatter og andre utgifter.

Utmarksbruk

En gard forbinder vi i dag med et oppdyrka område rundt eller i nærheten av våningshusa og driftsbygningene. Slik var det ikke før århundreskiftet. Gardens ressurser var mer enn åkrene og enga en så rundt husa, og de var spredt over et stort område. Gardens herligheter fans i utmarka, i setervoller opp til flere mil unna og i utslåtter og moseområde helt opp til snaufjellet. Rettigheter til jakt, fiske eller fossefall økte også gardens verdi og ressursgrunnlag. Rundt i det vidstrakte området som hørte til gardens bruks- eller eiendomsrettigheter, lå høyløer, fehus og stuer i tillegg til dem som fans på tunet. Driftsforma hadde 3 bærebjelker:

1. Innjorda eller heimejorda. Denne var inngjerda, og for husmannen eller bygselbonden var det en fast plikt å holde gjerdet («håggån») ved like. Det skulle først og framst hindre egne og andres dyr i å beite på åker og eng. Innafor gjerdene lå åkeren og noen ekrer der husdyra beitte høst og vår. Det måtte være en viss balanse mellom antall husdyr og åkervidde. Bare åkeren fikk gjødsling og var skikkelig oppdyrka med plog, harv, grev eller hakke. Gjødsling var også nødvendig når samme åkerstykket ble

brukt år etter år til korn. I forpaktnings- eller bygselkontrakter var det et vanlig vilkår at brukeren ikke måtte «optage mere til Ager, end Jorden uden Forringelse kan taale». (Forpaktningsvilkår for Sjursgarden østre 1834 under Angellske Stiftelse).

Det var fra slike åpne myrsletter at mesteparten av foret ble tatt på 17-1800-tallet. Idag står bare stakkstonga igjen og vitner om at her har foregått slått. Bildet er fra Storfloen vest for Fossan og er tatt i 1987.

En annen sak var at gjødsel ble tatt dårlig vare på fordi fjøset mangla gjødselkjeller, og den ble feilaktig utnyttet. Lensmann Schive nevnte i 1861 den «Skadelige Skik» å breie ut gjødsel på åkeren ovenpå kornet, ofte flere dager etter at sæden var nedlagt og begynte å spire, «hvored Gjødselens kraftigste Stoffe fordunster uden at komme Jorden tilgode...»

2. Utmarka som lå utafor gjerdet. Der fanns beiteområde etter den første gressinga på innjorda om våren og om høsten etter flyttinga fra setra. I utmarka henta bøndene mye av virket til gjerdet, brenneved og ekstra fortilskott som lauv og ris. Her lå også de frodigste slåtteteigene. Utmarka var felles for flere bruk som tilhørte navnegarden eller matrikkelgarden. I 1820-åra ble mye av fellesskapet i utmarka utskifta mellom brukerne.
3. Utslåttene og setervollene som lå i allmenningen. Allmenningen strakte seg fra det bebodde området nede i bygda og opp til fjellbandet. Den rakk til grensa mot Jemtland i vest og Meråker sokn i nord. I allmenningen lå

de viktigste områda for jakt og fiske, og der tok en mose til ekstra fortilskott.

Fjell- og engslettene i allmenningen

Allmenningen var som navnet sier, for alle. Men etter som folketallet steg, kunne det bli konkurranse om å komme først til og utnytte ressursene. Gammel tradisjon var at den som først satte ljà i utslåttene, skulle slå høyet dette året. I middelalderen tok kongen seg overrettighet til allmenningene. «Kongens allmenning» ble et begrep og en realitet. I Norske Lover 1687 heter det at hvis noen slo i utslåttene i kongens allmenning, eide kongen høyet. Men folk kunne bygsle slåttene av fogden og betale avgift til kongen. Fra midten av 1600-tallet betalte bøndene engsletteskatt. Vel hundre år senere fikk de bygselbrev på engslettene sine. Med økende folketall ble det trangere om plassen også i utmarka. Det oppsto lett tvister og stridigheter når flere begynte å slå eller beite i samme områda. Fra 1770-åra søkte nå en rekke bønder om å få bygselkontrakter for å trygge de hevdvunne rettighetene. Som nevnt foran kjøpte bøndene allmenningen i 1800. Men de gamle bygselsedlene forteller noe om hva allmenningen betydde for bøndene. De viktigste engslettene var:

1. Gjetvollen, Klokkervollen og Nyvollen på nordsida av Stugusjøen var slåtter under Per-Hansa-garden og Sersjantgarden i Gresli.
2. Patruslia som fra først av hette Stugusjøvoll, hørte også opprinnelig under Gresli. Men ved en dom i 1660 ble vollene overtatt av Åsgardene mot at «Græslimændene for Retten blev tilbakebetalt deres udgivne Bygsel-Pænger, 6 rdl.» Åtte brukere på Ås sikra seg bygselseddel i 1776 sammen med begge bruka på Kirkvoll og Fossan. Patruslia strakte seg nokså vidt opp til Falkhyttvola, Vessingfossen og Nea elv.
3. Stormovollen sørøst for Mosjøen var i bruk av Bøns-garden og Kirkvoll. I bevillingsseddelen 1782 hette det også at brukerne kunne oppføre seterhus «paa et beqvemt Stæd» som ikke hindra bruksrettighetene til fellesskapet.
4. Mellom Grøna elv og Stugusjøen lå flere engsletter som bøndene i Ås fikk bygselseddel på. Movollen lå på «hjem-siden af Grøna elv». Fresvollen strakte seg «Øster imod Mebekken og i Grændse mod Stuedals mærke». Sammen med Ellingsvollen og Nyvollen hørte disse vollene «med hosliggende Myrsletter» til Ustgarden og Haugen nedre. Ole Olsen på

Haugen nedre hadde alltid brukt to engsletter som ble kalt Momyra og Grønfossetta. Begge lå på østsida av Grøna elv. Men Bernt Saxesen på Ustgarden hadde «gjort ham Indgrep» i bruken av disse slåttene, og Ole søkte «til sin betryggelse» særskilt bygselseddel for Momyra og Grønfossetta. Det gikk fram av søknaden at han brukte vollene både til setring og slått.

5. Stuguvollen var brukt av Greslibøndene, men ble bosatt i 1793 trass protester fra greslingene.
6. Rotvollen var visstnok opprinnelig seter under Jensgarden i Gresli, men Henning Saxesen Stuedal fikk bevillingsseddel på gressgangene i 1793. I søknaden heter det at «Stædet, som han hidtil har benyttet sig af, ligger beqvæmt til hans Gaard (Stugudal), og at ingen andre bruger det...» Men kanskje det også var strid mellom Gresli og Stugudalsbøndene om Rotvollen? For Henning Saxesen forlangte bygselseddel slik at «ingen herefter skal forhindre ham i brugen og Nytten af Rotvolden ...»
7. Løvåvollen ved ei tverrelv, Løva, strakte seg langs Lødølja og opp til Ramfjellet. Dette slåtteområdet ble brukt av Aunebrukerne. De fikk bevillingsseddel i 1794 på vilkår av at «hver Opsidder ej slaar mere hø, eller græsser flere Kreaturer der på Stædet, end paa hans Gaards Jordskyld kan beløpe». Trass i store utmarksområder, var fortilgangen en ressurs som ingen måtte overbeskatte.
8. Ånøvene er i dag stort sett neddemt av Nesjøen. Men fire Åsbønder nytta disse slåttene på 1700-tallet og fikk derfra 15-16 lass høy.

Markaslått og attåtfør

Enga innafor heimegjerdet skaffa bare en liten del av foringsgrunnjaget. Der fant de nok det beste høyet, særlig fra enga som fikk tilsig fra fjøsa. Men mesteparten av høyet måtte hentes fra utslåtter og setervoller. Arbeidet med markaslåtten tok også mest tid. Gardsrekneskaper fra Fossan gir gode opplysninger om driftsformene i første del av 1800-tallet. I rekneskapa til Lars Bersvendsen Næsvold fra 1807 går det fram at bare 1 / 3 av foret ble sankt på heimejorda. Han angir ca. 20 utslåtter der det ble skrappt sammen fra 1-2 lass og opp til 15-20. Disse lå spredt i et vidt område som strakte seg opp til Moen, Stugusjøen og Nea (Neøyene). I tillegg fans mindre utslåtter «adskillige steder hjemme og omkring». Nå ble det ikke slått på alle engene og myrene hvert år. Myrgraset vokser sent,

og bøndene praktiserte derfor «trædd-slått». D.v.s. de slo annahvert år slik at myrgraset fikk tid til å ta seg opp igjen. Slåttonna krevde stort mannskap over mange uker. En begynte i slutten av juli på heimejorda og avslutta i marka først når frosten og vinteren nærma seg. På Fossan i 1822 varte slåttonna på heimejorda seks uker og Næsvold leide sju menn og seks kvinner som tilsammen gjorde 122 dagsverk. Karene hadde dobbelt så mye arbeidstid som tausene. Karfolka hadde arbeidet med å slå og å bære eller kjøre høyet i hus, mens tausene brukte riva. Markaslåtten tok dobbelt så mye tid. 239 dagsverk gikk med i alt, og da hadde noen holdt på i to måneder. Ti leiekarer og fem tauser var med. I utmarka trengte en vanligvis ei raketaus til to slåttekarer. Gjennomsnittlig gikk det med 2 1/2 dagsverk for å få til et vinterlass høy. Et lass rekna en til 16 våger, altså ca. 300 kg. I tillegg til slåttonnearbeidet kom arbeidet med å kjøre heim høyet i stakkene eller fra utløene. Det gjorde en på vinterføre, mens høyet fra innjorda ble båret inn straks på stallet, fjøslemmen eller i løene. Dette tidkrevende slåttonnearbeidet kosta også penger. Næsvold betalte 16 skilling dagen til karene og 12 skilling til tausene. I alt kom leiehjelpa i 1822 på vel 43 speciedaler. I tillegg kom kosten som Næsvold berekna til like mye som kontantløna. En slåttekar kunne altså tjene 4/5 speciedaler i ukelønn. Til sammenlikning hadde Næsvold 2 1/4 daler i lønn som stiger ved gruvene, eller 120 speciedaler i årslønn. 1 gode høyår ble det overskott av høy til salgs på Fossan. I 1846 noterte f.eks. Lars at han hadde solgt og bortlånt høy for 18 daler. Men vi vet ikke hva han da rekna som pris pr. lass. 1 dårlige år måtte det spes på med attåtfor. I utmarka ble det tatt rognskav, bjørkeris, lauv og mose. Skav var barken av rogn eller andre lauvtre. Det ble gitt kyrne og helst oppbløtt i kokende vann. Mange mente at melkekyrne ble fetere av skav, at det ble mer rømme av melka og gulere smør. Skav er nevnt som fortilskott på Fossan i 1814, men sjelden senere. Det ble sannsynligvis lite brukt, fordi det var knapt med rogn eller andre nyttbare lauvtre. Bjørkeris var svært vanlig om det kneip med for om våren. Dette var de ytterste, fine toppene på bjørka og ble gitt småfeet, eventuelt også storfeet. Stor forverdi kunne det neppe ha. Bedre var lauv som en måtte ta etter høyonna. Lauvtrea ble kvista med lauvet på og bundet sammen til et «kjerv». Kjervene ble tørka slik som kornbanda og lagt i hus oppå høyet eller andre steder. Ett lauvkjerv ga omtrent to kg rent uttørka lauv, men forverdien var bare halvparten av tilsvarende vektmengde høy. I Næsvolds gardsrekneskaper ser vi at han tok ikke lauv hvert år. Men noen år kunne han ha flere hundre kjerver. I 1835 noterte han f.eks. 6-700 kjerver. Samme året tok han også 82 lass mose. Reinsmose var kanskje det mest vanlige attåtforet i Tydal og andre fjellbygder.

Det ble sankt omtrent hvert år av Næsvold, og han hadde opp til hundre lass på det meste. Mosen ble lagt i hauger. Disse stivspekte om vinteren og ble da kjørt heim på sledeføre.

Bjørkeris var et vanlig attåtfor til husdyra i Tydal og ble brukt til langt ut i dette århundret. Her kjører Peder Berggård og en annen kar heim bjørkeris fra Langfallsjøen en gang i mellomkrigstida.

Hvor mye av attåtfor kunne bli brukt?

I en forliksavtale i 1814 mellom oppsitterne på Ås, Kirkvoll og Fossan ble det nevnt som en norm at halve føda for husdyra var «Rognskav, Birckriis og star eller Lave». Da hadde det nettopp vært flere store uår, slik at pågangen på attåtfor hadde vært særlig stor. Bøndene begynte å frykte for rovdrift på ressursene og avtalte at ingen skulle «tage noget skovfang føre vaar frue misse (d.v.s. før 25. mars) uden særdelig uhældige omstændigheder». Det ble også satt en grense for hvor mye mose hver skulle ta (bl.a. steder i Vessingdalen). Gardmennene skulle ikke ta mer enn 30 lass og husmennene ikke over 6 lass. Behovet for attåtfor varierte naturligvis med høyavlingene. De varierte igjen med årsveksten. Rekneskapa fra Fossan viser at garden høsta fra litt over 50 til vel 100 lass høy. 80 lass ga føde til godt og vel 10 kyr, skrev Erik Næsvold. Men Fossan hadde dobbelt så mange attåt 2-3 hester og 40-50 småfe. Etter dette måtte det spes på med mye attåtfor. Det var kanskje ikke utenkelig at dette utgjorde halve føda for mange buskaper. Både fordi vinterforet var knapt og arbeidet med å sanke det strevsomt, lot en buskaper beite ute lengst mulig. Det

var om sommeren kyr og sauer å seg fete nok til å klare seg gjennom vinteren. Småfeet ble sluppet ut i slutten av mai så snart det ble bar mark. Kyrne måtte innefores et par uker lengre. I løpet av oktober ble kyrne normalt satt på bås igjen. Men var det fremdeles bart, var de ute også i november. Heimejorda og den nære utmarka kunne bare skaffe en liten del av det nødvendige beitet. Derfor var seterbruket så viktig.

Seterbruket

I ei bygd med gode fjellbeiter var det naturlig og god økonomi å la krøttera beite på disse om sommeren. Det falt like naturlig å bygge opp hus på vollene og at folket mer eller mindre flytta dit sommeren. De mange og detaljerte reglene om seterhold i lovene fra middelalderen viser at driftsforma med setring var fullt utvikla allerede da. Seterdrifta i høgereliggende strøk avtok kanskje noe i ødetida etter Svartedauden, fordi det ble ledig voller nær gardene. Men mange av disse eldre boplassene ble på nytt gardsbruk igjen senere. Det gjelder f.eks. Aune, Løvøya og områda ved Stugusjøen. Etersom folketallet steg, ble beitestrekninger høgare til fjells og lengre unna i allmenningen tatt i bruk som slåtte- og seterområder. Eksempler er Skarpdalssetrene under Aune og Essandområdet som Østbygardene tok i bruk til seterområde. Stugudalsgardene ekspanderte mot Møsjøen og Langen.

Gjetvollen ligger ved Stugusjøen og hørte til garden Berget nedre i Ås. Avstanden mellom garden og setra er ca. to mil.

Nordpåjale-setra (Nordpågjardet) i Skarpdalen omkring 1915. Flere av brukerne på Aune hadde seter i Skarpdalen som ligger noen km sørøst for Finnkoisjøen. Utafor veggen ser vi flere av mjølkebonkene og askene som måtte til på ei seter. Jenta i forgrunnen er Jenny Aune (gift Hilmo), og bak henne står Magli Aune.

Matrikelutkastet fra 1723 viser at alle bruk hadde seter. Seterholdet var da en funksjonell og vel innarbeidd del av gardsdrifta. Rydding av flere og større voller og bygging av flere hus for folk og buskap fortsatte. Toppunktet for seterbruket var omkring midten av 1800-tallet, samtidig som det var høgdepunktet for det ekstensive høstingsbruket med et maksimalt antall husdyr. I 1860-åra var det 106 setrer i bruk. Da det samtidig var bare 50 matrikulerte gardsbruk, betyr det at noen hadde flere setrer.

Flere setertyper

I seterbruket utvikla det seg et flyttemønster mellom tre setervoller; vårvoll, sommerseter og høstvoll. Slik fikk en utnytta beitet på flere voller. Vår- og høstvollene lå vanligvis nærmere garden og bygda enn sommersetra. Men det er eksempler på at også disse lå langt unna. Åsgardene hadde vår- og høstvoll ved Moen og Stugusjøen. Gjetvollen under Berget (Ås) lå to mil fra garden og ble brukt vår og høst. Sommersetra var alltid hovedsetra. Her holdt seterfolket til med buskopen fra månedsskiftet juni/juli til ut august. For de som hadde flere voller, var de nærmestliggende midlertidige stasjoner på veg til og fra

sommersetra. Seterfolket fra Østby stansa f.eks. vår og høst på Røvollen, Rødalsvollen eller andre voller som lå mellom Østby og sommersetra ved Essandsjøen. Vintersetring skal også ha forekommet i Tydal. Brukerne på Haugen og Sjursgarden hadde høstvoll ved Gammelvollsjøen. Det fortelles at etter sommersetringa ved Essanden dro de først heim og lot buskapen beite av heimemarka. Om høsten dro de så til Gammelvollsjøen for at dyra skulle ete opp høyet der. Først til jul kom de heim til garden igjen. Men dette kan neppe ha vært vanlig. Seterhusa var ikke bygd for vinterbruk.

Seterdrifta på Fossan

Før 1810 var det to mindre bruk på Fossan. De hadde hver sin heimeseter; Litjlivollen og Ysesvollen (Østvollen). Begge lå knapt 1 km fra gardene. Litjlivollen hadde seterhus, men det var det trulig ikke på Ysesvollen. Melka ble båret til gards.

Etter at Lars Bersvendsen Næsvold overtok Fossan i 1807, fikk den ene av brukerparet, Lars og Lisbet, en bit av innmarka til husmannsplass. Svigerdattera Kjersti (1783-1855) ble senere omtala som den egentlige driveren på plassen. Det fortelles om henne at ho dro til seters med buskapen oppover mot Movola. I Gullia opp for Håvollseengene holdt ho til under ei stor gran med både husstell og seterstell sammen med gjeteren. Der var det altså setring uten noe hus, og det gjaldt både for folk og fe.

Den nye brukeren sløyfa heimesetrene. Lars Bersvendsen bygde i stedet sommerfjøs i utkanten av heimejordet. De ble brukt fra bufeet ble sluppet i marka til de dro til seters.

Fossan hadde vår- og høstseter på Håvollseengvollen. Her fikk den ene av de forrige brukerfamiliene kår da Lars kjøpte Fossan. Sommersetra lå ved Nea (Nevollen). Det er mulig at Fossan også har hatt sommerseter ved Mosjøen (Fossvollen).

11815 fytta Lars setra ved Nea lenger mot øst. Denne setervollen er nå neddemt av Vessingsjøen. I tillegg ordna han seg med sommerseter på Storvollen ved nord-vestenden av Stugusjøen. Fram til 1870 ble det setra vekselvis på Nevollen og Storvollen. Fra da ble Storvollen bare brukt til slåtteland. Høst- og vårsetringa på Håvollseengvollen tok slutt i 1870.

Fram til 1870 hadde altså Fossan veksling mellom heimeseter fra 1810 sommerfjøs) vårseter sommerseter (veksling Storvollen og Nevollen) høstseter. Etter siste setringa (høstsetringa) ble det beita litt på heimejordet før buskapen ble satt inn.

Seterhusa

Seterholdet var ei forlenga arm av gardsdrifta. Slik var også bygninger, redskaper og arbeidsliv likt det som fans på garden. Men alt var mye enklere og mer sparsomt. Det var også mer gammeldags i den forstand at hus og gjerne også redskaper av eldre type holdt seg lenger i bruk på setra enn på garden. En kunne klare seg med enkle hus og sparsomt inventar på setra fordi folk var der bare i sommerhalvåret. De gamle seterbuene var tømra ett-roms stuer med ildsted midt på golvet og løre (ljøre) i taket. På setervollen var altså den middelalderske lørstua i bruk sjøl om den ellers var avløst av stuer med murt pipe og grue eller ovn på gardene.

Dette er den gamle lørsetra på Finnøyvollen som ligger ved vegen til Reitan, vest for Stugusjøen. Garden Berget, Rønningen i Ås drev setring her.

Ofte var seterhusa flytta fra garden, eller de ble nytømra heime og så frakta til setervollen. I seterbuene var det jordgolv, men som oftest hellelagt. Det var ikke vinduer på de gamle lørsetrene, bare noen glugger som kunne stenges med trefjøl. Disse gluggene tjente mer hensikten å se ut enn å slippe lyset inn. Lyset kom fra løren og døråpninga. Inventaret var sparsomt. Det vesentligste var sengepaller og benker langs veggene og hyller til kopper og kar og

arbeidsredskap.

Seterbua på Nevollen

Da Vessingsjøen ble oppdemt i 1959, sørga Erik Øren for at seterbua på Nevollen ble flytta til Fossberget (Fossan). Der er den fremdeles i bruk som hytte. Erik Øren har inngående beskrevet seterbua, inventaret, redskapene og seterdrifta slik han huska det og fått historia fortalt under oppvekst og besøk i Tydal om sommeren.

Seterbua ble bygd i 1815 av tømmer. Den var naturligvis lørstue. Golvet var hellelagt jordgolv. Som i de fleste seterbuer den tida, var det bygd opp en sengebenk langs gavlveggen. Men Lars Bersvendsen rev denne etter noen år og satte opp veggfaste senger i hjørnene i stedet. Dermed ble det plass mellom sengene til en benk og et bord til å slå opp på veggen. Ved ene langveggen sto «storsenga». Den var budeias soveplass.

Ved langveggene var det faste benker. De var ikke først og framst ment som sittebenker, men som arbeidsplass for matstell og koppvask. De var arbeidsbenker under kjerning og ysting. Da ble koppene og redskapene som skulle være for hånden, satt fram her. Under benkene ble brensel for åren lagt opp. Ved den bredeste benken ble det også spist til hverdags. Skjeer og kniver hadde plass i rekken på veggen over benken.

På veggen over «kjøkkenbenken» var det også hyller til kopper og andre ting som hørte matstellet til. På motsatt langvegg var det hyller for osteformer o.a. som bruktes til avdråtten.

Over inngangsdøra var det ei hylle til saker som en ikke trengte fullt så ofte. Der var f.eks. hammer og tang, skomakerøskja med syler, bekketråd, plugger m.m. Budeias sømøskje stod nærmere for hånden, gjerne på benken eller på hylla ved fotenden av storsenga.

Over åren hang varmtvannskjelen, en fortinna kopperkjele, i skjerdingen. I stedet for skjerding, brukte en av og til grytefot (kjelfot) av jern. Ystekjelen også kalt storkjelen eller bukjelen hørte også til i bua. Budeia hadde et vaffeljern med lange armerfor at det skulle brukes over åpen varme. Ei glatt steinhelle tjente som takke. På den ble det stekt «hyllkaku» og «halvtynning» av brøddeig. Men flatbrød og ovnsbrød ble sendt opp til

setra fra garden.

Nevner vi så noen krakker, har vi fått med mesteparten av det som fans i seterbua. Krakkene måtte ha bare tre bein skulle de stå støtt på det ujamne golvet. Setet var en flathogd rotkrok av bjørk. Det var også vanlig at en brukte trekubber, saga i passe høgder, til krakker.

Før vannavkjølingsmetodene ble tatt i bruk (omkring 1900), var det vanlig at en hadde jordmasstu på setrene. D.v.s. masstua var gravd inn i en bakke og med vegger oppbygd av gråstein. Slik oppnådde de å få et kaldt oppbevaringssted. Men alt før 1900-tallet ble det vanlig at seterbua fikk ei tilbygd masstu med ei sval («sjøle») imellom, alt under samme tak. Svala var delvis åpen med grind eller halvport på sidene. Etter hvert ble den kanskje bygd inn til et lukka rom, og seterfolket fikk satt inn en benk, noen hyller, skap og anna inventar. Svala hadde mest funksjon som oppbevaringssted og tørkeplass for ost. I masstua var det hyller til melkeproduktene, der var mange av melkeredskapene plassert og der tok budeia seg av mjølka til den ble ysta og kjerna. Det arbeidet foregikk inne i bua. Fjøsa var også tømra, og de var små, låge bygninger. Storfeljøset eller det kunne være flere hadde båser langs langveggene og en møkkglugge i gavlen. Småfefjøsa var uten binger eller bås. Også fjøsa kunne være sammenbygde med sval imellom geit- og kufjøset. I svala kunne det være oksebås og kalvebinge. Fjøsa hadde jordgolv, men kunne være delvis hellelagt. Ny lyngtorv ble lagt i båsene hver vår. Til det arbeidet hadde en stående på setra ei tverrhakke og en spade eller to. Inventaret i fjøsa var ellers bare fjøs krakk, møkkrukku og fjøslime. Ei eller flere høyløer hørte også med til seterhusa. Et utedo var vanlig, og noen satte opp eget vedskjul. Slik som på garden ble det altså mange hus etter hvert. På Nevollen var det f.eks. ti hus med smått og stort.

Ysting i seterhua på Nevollen (Fossnevollen) i 1925. Over åren står ystekjelen av kobber (storkjelen) med myssmørspaden oppi. Olga Øren presser mysa ut av geitostforma for kvitost. Budeia Anne Elisabet Hilmo sitter på den kombinerte arbeids- og kjøkkenbenken. Over benken ser en hylla til koppar og kar for matstellet. Mellom de to voksne skimtes Hanna Elisabeth Øren - ho har ikke greid å sitte stille mens fotografen tok bildet. Kristen Rolseth sitter ved døra til høgre.

Arbeidet på setra

Det var lange arbeidsdager for den som var budeie på setra. Ho hadde tilsynet og omsorgen for dyra med mjølking og fjøsstell. Men ho hadde alltid en gjetergutt eller taus til å passe dyra om dagen. Det var et vanlig barnearbeid i Tydal som ellers i landet. Mjølkinga begynte tidlig om morgenen i 5-6 tida. Så ble kyrne sluppet på beite til middagstid da de ble henta inn for å mjølkes. Så var det langøkt for gjeteren og mjølking igjen til kvelds. Mye av tida gikk med til å gjøre om mjølka til ost og smør. På litt større setrer var det få dager uten ysting. Det gikk gjerne på kuost og geitost annen hver dag. Ystinga foregikk på storkjelen over grua i hua før de fikk eget kokehus. Det var et hardt og timeslangt arbeid som krevde erfaring for å få til et godt produkt. Kjerning var sjeldnere. Før midten av 1800-tallet fans bare kinnbøtte (stavkjerne) med tvørril. Det var også et slitsomt arbeid. Var det andre folk til stede, hjalp de gjerne budeia med dette arbeidet. Men når smøret skilte seg fra saupet, måtte ho overta. Etterpå skulle ho salte smøret i smørtrauet, elte det med smørsleiva og til slutt legge det i smørdallen som ble satt bort i masstua.

Arnebua på Arnevollen ved vestenden av Stugusjøen er en av de eldste bevarte seterbuene i Tydal. I bua fins innskåret årstallet 1739. Bua hadde jordgolv med steinheller rundt åren. Det var ingen vinduer, men små glugger med skyveluke. Rundt veggene var det faste sengebenker og sitte- eller arbeidsbenker. Bua har dør inn fra det åpne «sjølet» mellom oppholdsrom og småfefjøs. Bildet er tatt i 1983.

I seterhuset på Storhendalsøya i Hendalen er sjølet innbygd. Vi ser seterstua til venstre og masstua til høyre. I døråpninga foran «sjølet» står Ole J. Lian som var gjetergutt i sju år. Gjertrud Henmo til venstre. Utafor masstua henger osteformer og mjølkesiler til tørk. Bildet er tatt i 1925.

Til mjølkstellet og arbeidet med ysting og kjerning trengtes en mengde av

redskaper, kopper og kar, og alle var heimelaga av tre. For setertausa gikk det mye tid til rengjøring av disse. Alt måtte grundig vaskes og skures med «skjefttuggu» eller «bartuggu» og med bruk av skuresand, heimekokt lutsåpe og einerlåg ') Mesteparten av arbeidet foregikk ved nærmeste bekk, og seterhusa ble derfor alltid lagt med nær tilgang til vann.

Redskaper og utstyr på garden og setra Mjølkestell:

Mjølketraug var laget av heltre.

Mjølkeringe, mjølkebonke («bonk») var lagget.

Både traug og ringe ble brukt til å sile mjølk i. De ble satt bort i hyller til fløten hadde skilt seg ut. Når en skulle ta ut fløten, ble denne holdt tilbake med sleiken, mens mjølka rant over kanten ned i ei bømte eller andre kar (mjølkeså). Mjølkesil med silduk av krøllhår, d.v.s. hår fra kurompa. Dette filteret ble kokt ut og grundig vaska før og etter bruk.

(Mjølke)ask var lagget med en forlenga stav til handtak. Ask var brukt til å mjølke i.

(Mjølke)bømte var lagget med hank. Bømte var brukt til å bære mjølk i.

Mjølkeså var et stort lagget kar for tynnmjølk. Mjølkesåen i kjelleren burde være velfylt når buskapen dro til seters.

Rømmedall var lagget med 2 forlenga staver på hver side som ga feste for lokk. Dall var brukt til å samle rømmen i.

Kjærning:

Kinnbømte (stavkjærne) var lagget med en forlenga stav til handtak. Med tvørrilen laga en smør av rømmen i kinnbømte.

Smørtraug var av heltre. Traug var brukt til å elte og salte smøret i.

Smørsleiv hadde et grunt blad og var skåret rett foran. Smørsleiva var forholdsvis kort og hadde kraftig skaft. Den var brukt til å elte smøret med i smørtrauget. Smørdall var lagget og brukt til å ha det ferdigsalta smøret i.

Smørform var en firkanta form med hengsla like store sidestykker.

Forma hadde utskåret mønster på innsida. Toppstykket var oftest pyramideforma, og det fans ingen bunn. Smørforma var brukt til gjestebudssmør. Smøøskje var en rund smørkopp der sideveggene var bøyd heltre (trøsk). Et tilsvarende lokk gikk utpå øskja. Den ble brukt til smørkopp på bordet og til utnisting.

Ysting:

Ystekjele var en stor koppekjele. Den var ikke fortinna innvendig.

Osteformer: Til kumyssmørstene (røde) kunne brukes runde skåler eller boller av heltre. Til hvit kuost ble brukt runde, laggete former med hull i sidene og i bunnen, (også kalla «ost-kjerill»)

') Skjefttuggu var en skurekost eller skrubb av skjeftegras. Stenglene ble surra med senetråd eller vidje og stussa i endene. Men skjeftegras var ikke lett å finne, og bartuggu var derfor mye brukt. Bartugguriset ble tatt av de ytterste greinene på friske grantrær. Risknippet ble hengt på en vegg til nålene falt av før en bandt bartuggu av det.

Geitostformene for hvitost var firkantete med løs bunn slik at sidene kunne tas ut. Det var huller i sidene så mysa kunne renne ut. Forma var foret innvendig med osteklede når den var i bruk.

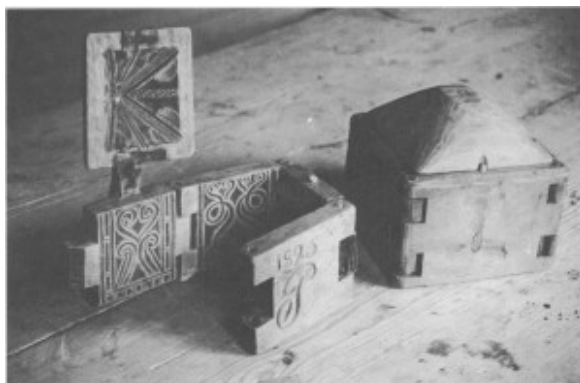
Rødestformene hadde ikke huller.

Myssmørspaden hadde et plant, glatt blad laga av ett stykke tre. Den ble brukt til å røre i ystekjelen med.

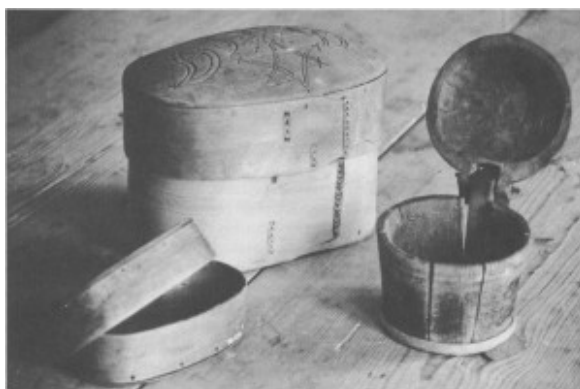
Myssmørsleiv hadde et grunt blad og var skåret rett foran som smørsleiva, men var større og hadde lengre skaft. Sleiva ble brukt til å fylle rødestformene med den innkokte massen fra ystekjelen.

Ost-tvørril ble brukt til å smuldre osteflakene med i ystekjelen når mjølka «sprakk».

Ost-øse ble brukt til å øse ostemassen opp i hvitostformene.

To smørformer fra muséets samlinger. Den oppslåtte forma er fra 1825, og en ser de fine utskjeringene som skulle gi et mønster i gjestebudssmøret.

Ei stor og ei lita smørøskje. Den minste har årstallet 1677. Til høyre en lagget smørkopp med lokk. Gjenstandene hører til i bygdemuseet.

Felleskap til gjensidig nytte og konflikt

En del av ressursene i utmarka fiskerettigheter, slåtte- og beiteområder, mosefjell og kanskje setervoller kunne være felles for flere gardar. Ved allmenningssalget i 1800 ble størsteparten av utmarksstrekninga delt i tre områder. Innafor hvert av disse sikra en rekke bønder seg felles eiendoms- og bruksrettigheter. Gammel hevd og tradisjon regulerte bruksforholdet dem imellom. Når gardene ble delt i flere bruk, fortsatte de oftest å utnytte utmarka i fellesskap. De kunne f.eks. ha samme havnegang, felles setervoll og henta attåtfor, ved og hustømmer i samme

skog. Noe av innmarka kunne også være felles, men denne ble helst delt og eiendomsgrensene markert med skigard eller steingjerde. Skulle en gard deles likt på to, måtte hver ha sin del både av den beste og dårligste jorda. Slik oppsto en rekke teiger som låg om hverandre. Men teigblanding var ikke mye utbredt i Tydal. Fellesskapet, særlig når det gjaldt setring, beite og slått, krevde at hver bruker innordna seg samme regler og uskrevne skikker. Det kunne ha fordeler f.eks. ved at en samarbeide om gjeting, bruk av redskaper, hest og transport. Garden ble slik en sosial enhet også etter at den var splitta opp i flere bruk. Men fellesskapet la sterke band på individuelle tiltak, og det ble fort strid om skrevne og uskrevne normer ikke ble fulgt. Flytting til og fra setra måtte f.eks. skje samtidig. Ellers ble det noen brukere som beite mer på heimejorda eller i utmarka enn andre. En klage over dette kom opp i forlikskommisjonen i 1809. Fire Greslibrukere innstevna den femte brukeren for at han tvert «imod skik og Lovens Forskrift i flere aar eftter hverandre fløttet hiem fra sæteren 2 å 3 uker førend de, hvormed den fælles Betesmark omkring gaarden er bleven ødelagt førend de andre er kommen eftter til rette fløttetiid med sine kreaturer...» I dette tilfellet ble det nødvendig å fastsette en mulkt på fire ort om noen i fellesskapet «fløtte hiem forud eller bliver hiemme med sine Kreaturer naar de andre er eenig om at fløtte...» Samme tvist oppsto mellom oppsitterne i Ås, Kirkvoll og Fossan og deres «sæterende husmænd». P.g.a. den «mislighed og usamholdighed som tilforn har haft sted i henseende fløtning til og fra Sæters», ble det også for dem nødvendig å søke forlikskommisjonen for å få respektert og avtalefesta tradisjonen. Mange var involvert i fellesskapet. I avtalen ble de derfor enige om at flyttetid skulle avgjøres av «de fleste stemmer af gaardmændene». Forliksavtalen ble satt opp sist i mai 1814, og de fulgte prinsippene i den nyss vedtatte Grunnlova for Norge. Som i Grunnlova ga heller ikke tydalsbøndene stemmerett til husmenn. De hadde å rette seg etter gardmennene, hette det. Som straff for den som brøt fellesskapet, ble de enige om at det skulle «erlægge(s) til et Magasin 24 voger godt skou (dvs. skog) høe, og en huusmand i lige tilfelde 6 voger». I åra før 1814 hadde bygda som andre steder i landet, opplevd en rekke uår. Kanskje tanken om et høymagasin kom opp etter «storkleinåret» 1812? Men det er ukjent om det ble idømt høymulokter til et slikt reservelager. Avtalen fra 1814 ble ikke glemt. Det ble vist til denne da brukerne kom opp i en ny tvist om fellesbeite i 1843. Klageren var da Peder Pedersen Kirkvold som i begynnelsen av september hadde flytta for tidlig fra setra til fellesbeitet trulig høstsetra ved Movoll. Men de andre seks brukerne i fellesskapet hadde 12. september jaga buskapen hans «ind paa hjemgjordet paa hans Gaard Kirkvold». Peder Kirkvold

unnskyldte seg med at han hadde flytta fra setra fordi vinteren nærma seg. Men det ble ikke godtatt av de andre da «flere af naboerne forblev der enda i længre Tiid med sine Kreaturer». Forlikskommissjonen greide ikke å megle mellom partene. Men for å unngå en kostbar rettssak, gikk Peders naboer med på å betale han én speciedaler én ort i erstatning. De frafalt også kravet om at Peder skuold til tidligere avtale. Men Peder måtte på sin side love «for eftertiden ikke at flytte til fællesskapet uden efter overenskomst med samejerne». Hvis det likevel skjedde igjen, skulle Peder betale ei mulkt av 48 våger godt «frouhøi». Det hette til slutt i forliket at «samtlige Parter ... ville bestræbe sig paa førstkommende foraar at dele Fællesskabet». Fellesskapet ble altså mer og mer ei tvangstrøye som avgrensa den enkeltes frihet og som skapte konflikter. Utskiifting ble løsinga.

Utskiiftinger

Det var ikke bare bonden sjøl som følte at mye fellesskap i inn- og utmark var uheldig. Myndighetene var negativt innstilt til fellesskapet. De reformivrige i jordbruket såg på teigblandinga som ei av hindringene for framskritt i næringa. Stortinget vedtok derfor ei lov om utskiifting i 1821 og trua også med skatteøkning for dem som ikke hadde utskifta innmarka innen 1829. I åra 1823-26 ble det derfor foretatt en rekke utskiiftinger i Tydal, og de omfatta både inn- og utmark. 30 brukere praktisk talt alle sørga for utskiifting. De er temmelig summarisk beskrevet, og det kan være tvilsomt hvor reelle utskiiftingene var. Mange var kanskje fornøgd med å få utskiiftinga dokumentert for å unngå skatteøkning. Det var først og framst skogen som ble utskifta i 1820-åra, og det var slett ikke alt fellesskap i utmarka som ble berørt. At problema med felleseiendom heller ikke ble borte, viser noen konflikter som kom opp til megling i forlikskommissjonen. Et par av tvistene gjaldt innhengning av felles havnegang. Forholdet var jo slik at utvidelse av gardsområdet nødvendigvis måtte skje ved at utmarka ble oppdyrka. Men fellesskap i utmarka hindra nydyrking og utvidelse av gardenes heimejorder. I 1829 ble Peder Olsen Berggaard anmeldt av naboen Peder Johnsen Kirkvold fordi han hadde «indhægnet endeel af hans brugende Gaards udmark ...» En liknende tvist oppsto i Gresli i 1843. John Jensen ble innkalt til megling av seks naboer, fordi at han «af fælles havnegang har indhægnet endel af udmarken hvormed klagerne saae sig fornærmet og skadelit». Forliksvilkåra viste at fellesskapet var rotfesta i tradisjonen og ikke så enkelt å rokke ved. For å få havnegangen fri for alle «som hidtil», var klagerne villige til å gjøre halvparten av

arbeidet med å rive ned de nye gjerda og betale omkostningene ved forlikskommisjonen. John Jensen viste til utskiftingslova, og kunne hevde at andre tidligere hadde inngjerda felles havnegang. Men det John Jensen hadde gjort, var å «faa sin Gaards havnegang inde i sin Gaards skouvmærker...» Her måtte det videre utskiftinger til for å klarlegge og fordele bruksrettighetene. I 1830-åra begynte bøndene å foreta utskiftinger også av Tydals allmenning. Ved delinga ble det først og framst tatt hensyn til at hver fikk like mye slåtteland som før. For de to sørlige allmenningsdelene ble det oppgitt i alt 771 høyllass (vinterlass å 300 kg.) Hver bruker henta heim fra 20 til 88 lass fra allmenningen. Ved utskiftinga fikk nå hver bruker sine stykker samla. De fikk noen andre utslåtter enn før, og i ett tilfelle måtte også en bruker skifte setervoll. Ikke alle ressursene ble utskifta. I en avtale hette det f.eks. at «mose fjældet og Fiskevanderne Enedes Parterne om at bruge i fælles som forhen». I 1846 vedtok bøndene i Ås, Kirkvoll og Fossan en overenskomst om utskifting av utmark ved Moen. De ble enige om at hver gard skulle ha like mye markaslått som før, mens havnegang og skog skulle deles forholdsvis etter skylda. Utskiftinga skulle iverksettes om ett år, og i mellomtida måtte ingen ta mer av skogen enn nødvendig til «Sæterboliernes behov og for at gjærde om sine høestakker.» Om utskiftinga ble iverksatt er usikkert. Det ble i alle fall stridigheter om fellesskapet som måtte fordeles ved voldgiftsdom i slutten av 1850-åra. Etter denne fikk brukerne hver sine teiger av slåttemark og skog. Ei ny utskifting i senere tid har så skaffa hver eier en samla eiendom. Ei full utskifting av fellesskapet, skjedde altså i flere etapper. Men problema var ikke større enn at de første utskiftingene fra 1820-åra tilfredsstilte stort sett behova for resten av århundret. Da det ble oppretta et offentlig utskiftingsvesen ved lov av 1857, førte ikke dette til noe pågang på nye eller mer omfattende utskiftinger i Tydal.

Skogbruk

Tydal har store skogrikdommer som naturligvis har betydd mye for folk og bosetting. Skogen gjorde bøndene sjølforsynte med alt tømmer og trevirke til husbygging og skaffa de rikelig med brensel og materialer til redskaper. Skogen ga også arbeids- og salgsinntekter gjennom leveranser av ved og kol til gruvedrifta og tømmer til sagbruka. Sagbruk er kjent i Norge fra 1500-tallet. Til slutten av 1600-tallet kunne enhver gå i gang med sagbruk på odelsgrunn og ta tømmer fra odelskoger mot å svare sagskatt og trelast-tiende til kongen. Fra 1688 ble det generelt krevd bevilling for å drive sagbruk. Sagbruksdrift for

eksport ble en privilegert næring, og antallet av sager ble sterkt redusert. Bevillingsbrevet bestemte hvor mange planker og bord eierne kunne skjære. Kvantumsbestemmelsene ble først innført sønnafjells, og gjort gjeldende nordafjells fra 1758. På slutten av 1700-tallet innførte myndighetene større frihandel og oppheva mange av lovreglene som regulerte skogbruksnæringa. Kvantumsbestemmelsene ble m.a. sløyfa. Men privilegieordninga ble først oppheva i 1860. Når godseiere kjøpte jord i Tydal på 1600- og 1700-tallet, var det fordi de ville sikre seg skogrettighetene. Men de oppretta ikke sagbruk i Tydal. Sagene ble bygd lenger ned i dalføret og ved Nidelva. Borgermester Brix i Trondheim bygde sag ved Moen i Klæbu i 1685 og henta tømmer helt fra Tydal. Først var det trulig tømmer fra Hilmotraktene som gikk til saga, for i begynnelsen av 1700-tallet hadde Brix overtatt hele Hilmo. I 1719 kjøpte han også alle Gresligardene og store gardparter i Aune og Åsgardene. Brix sikra seg dermed betydelige skogområder. Godset til Brix i Tydal gikk over til Schøllerfamilien i 1723. Schøller eide den store saga Leira ved Nidelva. Mesteparten av tømmeret til saga kom fra Schøllers eiendomer i Selbu og Tydal. Angell-familien bygde Nordsetsaga i Klæbu og flere mindre sagbruk i Selbu omkring 1700 (Solem, Mølnå og Renå). Også Nordsetsaga henta mesteparten av tømmeret fra Selbu og Tydal. Fremmede godseiere eide skogen, men tydalingene fikk i allfall arbeidsinntekter med hogging, kjøring og fløting. Tømmeret ble kjørt fram til side-elve Lødlja og Hena og fløta videre nedover Nea til Selbusjøen. Der ble det bundet sammen til flåter og rodd over sjøen av selbygger. Klæbygger overtok stort sett fløtinga nedover Nidelva fram til sagbruka der.

Tømmerleveranser fra Tydal

Det er ikke kjent hvor store inntekter bøndene hadde av skogbruket, men tømmerleveransene forteller noe om hva skogsarbeidet har betydd for bygda. I begynnelsen av 1700-tallet var skuren ved de to store sagene Leira og Nordset omkring 25.000 bord. Bortimot 1/4 av tømmeret kom fra Tydal. Etter at kvantumsbestemmelsene ble innført (1756), kom det maksimalgrenser for antall tylfter (å 12 stokker) tømmer sagbrukseierne kunne ta fra skogene sine. I bevillingsbrevet til Thomas Angell sin sag i Nordset var det fastsatt disse kvotene fra eiendommene i Tydal:

Østby	20 tylfter
Fossan	5 tylfter

Løvøya 5 tylfter

30 tylfter

I 1770-åra ble det imidlertid skåret langt større kvanta ved Nordset sag. Fra Tydal ble det levert på det meste for ett år (1772):

Østby 163 tylfter

Fossan 12 tylfter

Løvøya 24 tylfter

199 tylfter

Angell-godset i Tydal sørga dette året for 18% av tømmermengda til sagbruket. Leveranser fra Tydal til Schøllers sagbruk ved Leira var enda større. Sagbruket hadde bevilling for 267 tylfter tømmer fra Tydal. De var fordelt slik på eiendommene til Schøller:

Hilmo 87 tylfter

Gresli 100 tylfter

Aune 40 tylfter

Ås 40 tylfter

267 tylfter

Salgstømmer fra Tydal ble fløta fra side-elvene eller kjørt ned til Nea og fløta videre nedover til sagbruka i

Selbu eller ved Nidelva. Her foregår renning av tømmer ved Henbjørga i 1930-åra. Tømmerhoggere var Gustav Henmo (som har tatt bildet), Olaus Eggen til venstre og Edvart Aas til høyre.

Både i 1773 og 1774 ble det fløta slike tømmermengder fra Tydal til Leira. Saga fikk da 1 / 3 av tømmeret sitt fra Tydal. 1772-1774 var trulig rekordår for skogavvirkninga i Tydal på 1700-tallet. Det ble levert mer tømmer enn sagene greide å skjære, fordi en måtte «tage Bønderne i Arbeide, at de ej skulde Døe af Sult naar de ingen fortjæneste havde,» forklarte fogden. Disse åra var store uår i Tydal, og ifølge fogden drev altså sagbrukseierne nødhjelpsarbeid i skogene. Men sagbruksdrift var en konjunkturutsatt næring. Velfylte lagre eller sviktende etterspørsel ett år, førte til redusert skogsdrift neste år. For arbeiderne i skogbruket var sysselsettinga og dermed inntektene høgst variable og usikre. Etter 1774 kom år med mindre skogsarbeid. Oppgaver fra fogden viser at det omkring 1780 ikke ble skåret så store tømmermengder fra Tydal til Nordset og Leira sager som det de hadde bevilling for. Nordset sag fikk f.eks. i 1781 bare 21 tylfter tømmer fra Tydal, eller seks prosent av det saga skar i alt. Til Leira ble det også levert mye mindre enn de 267 tylftene tømmer Schøller hadde lov å ta fra Tydal. I 1781 tok saga imot bare 58 tylfter eller knapt 700 tømmerstokker fra Tydal.

Var leveranser til gruvedrifta viktigere enn til sagbruka?

Det er likevel usikkert om minkende skogsdrift betydde nød for folk. Tømmerhogging, kjøring og fløting ga noe arbeid og kontanter, men de store inntektene kom eierne av skogen til gode. I 1781, da det var små tømmerleveranser fra Tydal, ble det riktignok krise i bygda, og bøndene sendte to av bygdas menn til København for å legge fram for kongen hvilken nødstilstand bygda var kommet i. Men det var ikke minkende skogsarbeid som opptok bøndene, men at gruvedrifta hadde stansa. Gruvedrifta betydde mer i arbeidsinntekter enn skogsdrifta. Utenom sjølve gruvearbeidet hadde bøndene inntekter av salg av røstved og trekull til koppersmeltinga og diverse trematerialer til gravene og smeltehyttene. Gruvedrifta konkurrerte med

sagbruka om tømmeret. Men til kull og ved kunne utnytted dimensjoner som ellers ikke var brukbare til planker og bord. Bøndene kunne derfor ta trevirke til gruvene i allmenningen eller fra egen grunn og sjøl få den fulle fortjenesta av salget og kjøringa. Vi skal snart se nærmere på hva gruvedrifta betydde for Tydal. Skogen ga også råmateriale til tjærebrenning. Tjære ble trulig solgt fra Tydal i eldre tid, men det er ukjent hvor mye. I 1861 rapporterte lensmann Schive at tjærebrenning «synest aftagende og afkaste Intet til Salg udenfor Thinglaget». Tjære var heller begynt å bli en kjøpevare. Næsvold på Fossan begynte f.eks. å kjøpe tjære etter 1850.

Teknologi og redskaper

For bygdesager som leverte til bøndenes eget behov, krevdes ikke privilegiebrev. Men også disse kom inn under kvantumsvilkåra. Om det fantes noen bygdesager i Tydal på 1700-tallet, er ukjent. Eneste opplysning som er funnet, er at Peder Olsen på Aune hadde bygd sag på garden sin. Sagene var relativt enkle og skulle være overkommelige å skaffe seg for velstående bønder. Var en nevenyttig nok som Peder Olsen Aune, kunne en lage utstyret som trengtes sjøl. Vass-sagene (eller oppgangs-sagene) besto av ytterramme og innerramme av tre. Sagbladet og krumtappsveiva var av jern. Drivkrafta kom fra et vasshjul uten mellomledd i kraftoverføringa. Det smidde sagbladet var det som kosta mest, og kunne ikke lages av hvem som helst. Det var temmelig tjukt, ca. 1 cm., og det var derfor ikke mange bord som kunne skjæres av stokken. Stokkene ble kanta på tre sider før det ble skåret bord. Furubord skulle være 1 1/4 tommer tjukk, granborda 1 1/2 tommer. 507 tylfter tømmer, som Nordset sag hadde privilegium på, ble rekna til 21.012 bord a 10-12 fots lengder (dvs. 3,16 3,79 m.). Fra én tømmerstokk ble det altså bare tre-fire bord (1758). Schøllers sag ved Leira ga i 1773 fire bord pr. stokk. Dimensjonene var beskjedne, for kravet sønnafjells var at tømmeret skulle gi minst sju bord. I forhold til handsaging og hogging av bord, ga sagene likevel langt bedre utnyttelse av tømmeret. Hoggenbord ga bare 2 bord av én stokk. Tynnere sagblad og flere sagblad i samme ramme («silkesager») ga etter hvert enda bedre utnyttelse av tømmeret. Sirkelsaga kom først omkring midten av 1800-tallet. Til eget bruk måtte bøndene handsage bord. Redskaperen var ei ekstra stor handsag berekna til 2 mann. Når en skulle sage bord, ble stokken først lagt på et stillas. En mann sto da nede og dro, og en annen sto oppå stillaset og trakk saga opp igjen. Handsaging var tungt arbeid. Lars Bersvendsen betalte f.eks. to karer hver 32 skilling dagen for å sage bord til taktro i 1809. Det var

dobbelt så mye som tømmerhoggerne fikk. Hoggerne brukte bare øks. Den smale tømmerøksa ble brukt både til hogging, kvisting og eventuelt til barking. I 1819 nevnes skogsag i et arveskifte på Aune. Senere er det noen som har «tverrvedsag». Men det er tvilsomt om saga var utbredt i skogbruket før midten av 1800-tallet. Enkelte mindre sager fans fra 1700-tallet, men de ble trulig mest nytta til snekring og vedarbeid. Til kjøring og lunning ble det nytta stuttinger og langsleder. Før svingblokka ble tatt i bruk, var det neppe helt enkelt å kjøre tømmer. Det var heller ikke lett arbeid for hestene. Derfor brukte en vassdraga mest mulig til transport.

Gruvedrift

Øst for de skiferinnholdige Gauldalsfjella går et nord-sørgående bergartdrag som inneholder forekomster av kopperkis. De største og mest kjente malmfunna er ved Røros. Gruvedrift i større målestokk starta på 1600-tallet, og de danske styresmaktene satte da i gang systematiske letinger etter malm. Røros Kobberverk starta i 1644. Verket fikk store privilegier, bl.a. rett til å kreve leveranser av ved og kol fra bøndene innafor verkets sirkumferens (område). Denne strakte seg til Tydals grenser, men stiftamtmanden ga i 1676 også bøndene i Selbu og Tydal rett til å delta i transport for verket. Ei bevart lønningsliste fra 1690 viser at tydalingene grep ivrig denne sjansen til å skaffe seg inntekter. 19 personer fra alle grendene var med på malmkjøring til Feragen smeltehytte og leverte kol eller røstved. På ett år hadde de ei bruttoinntekt på 215 riksdaler, gjennomsnittlig 11-12 daler på hver. Største inntekta vel 24 daler hadde Peder Bjørnsen Ås på lensmannsgarden Lunden. Han hadde solgt 15 favner ved til 1 1/2 ort pr. favn og kjørte malm for resten av inntekta. Det gikk med store mengder ved og kol til bergverksdrifta. Til å brenne malmen ut i gruva bruktes settved. Men fra midten av 1700-tallet kom kruttet i bruk og avløste etter hvert den gamle metoden med fyrsetting. Ved smeltehyttene trengtes store mengder røstved til å drive svovelet ut av kisen. Røstveden ble levert i favner av tre alen (ca. 190 cm) lange stokker. Til smeltinga bruktes trekol. Trekolbrenninga tok lang tid. Trærne vanligvis gran og furu ble hogd om våren og barka for å tørke til høsten kom. Kolveden skulle være to-tre alen lang. Arbeidet med å lage kolmile og brenne veden til trekol varte opptil et par uker. Mila måtte passes dag og natt. Førselsbøndene fikk betaling i varesedler. Verket hadde nemlig monopol på all handel og lønna arbeiderne med varer i stedet for penger. Det ble derfor ikke klingende mynt å ta med heim til Tydal, men korn og andre varer de kunne få for

kredittsedlene. Det var stor misnøye med denne ordninga blant arbeiderne, og sedlene ble da også avskaffa i 1690.

Det er store dimensjoner over tømmeret i gammelstua til venstre på Stugudal nedre. Som en ser, er det bare to stokker under vindua. Denne eldste delen av bygninga stammer fra begynnelsen av 1700-tallet og tømmeret skal være tatt i nærheten av garden. Den gang var det altså stor furuskog i Stugudal, men mye av skogen gikk med til leveranser av ved og trekol til gruvedrifta i Røros.

Koppersmeltinga ved hyttene krevde store mengder ved og kol. Leveransene til Røros gikk derfor hardt ut over furuskogen. Senere krevde gruvedrifta i Tydal og Selbu sitt. Men det var Røros verk som helt ødela furuskogen øverst i bygda, hevda Stuevold Hansen (1873). At der hadde vært stor furuskog en gang, kan vi fremdeles se av tømmerdimensjonene på gammelstuggu på Stugudal nedre. Bygninga stammer fra først på 1700-tallet.

Selbo Kobberverk

I 1708 ble det funnet kopper i Høyåsvola og Melshogna mellom Flora og Gresli. Dette ga støtet til den første gruvedrifta i prestegjeldet. «Gammelgruva», som den kom til å hete senere, ble satt i drift i 1713. Eierne noen Trondheimsborgere bygde smeltehytte ved Mølnåa (Hyttbakken) i 1719. Men det hele ble oppgitt i 1727. Da hadde eierne tapt tilsammen 30.000 riksdaler på forsøket. Mesteparten var investeringer før smeltinga kunne begynne, men også sjølve drifta ga tap. Det

skulle bli en varig hodepine å få gruvedrifta til å lønne seg. Selbyggene, som hadde hatt arbeid og andre inntekter av gruvedrifta, søkte kongen om å få ta opp drifta igjen. De fikk tre års tiendefrihet og drev et par år før også de ga opp. Trondheimsborgeren Hans Hornemann kjøpte så Selbo Kobberverk i 1737. Han drev lenge med tap, men i 1760 70-åra ga drifta endelig gode overskott.

På vestsida av Grøndalen ser en fortsatt malmhauger, igjenfylte gruveinnganger og andre spor etter gruvedrifta. Bildet er tatt fra Allergott nedover mot Grønsjøen.

Grunnen var at nye gruver hadde kommet til. I åra 1737-47 ble det iherdig lett etter malmforekomster i Selbu og Tydal. Det ble gjort drivverdige malmfunn sør for Grønsjøen og drift satt i gang av Selbo Kobberverk. I 1766 ble også Kjøliforekomstene funnet. Den rikeste malmen fikk kopperverket fra Lillefjell gruve. Drifta ble her tatt opp i 1760. Fra 1771 kom Gilså gruve i tillegg. Etter tradisjonen ble dette malmfunnet oppdaga av Even Østby og en annen gruvearbeider fra Tydal. Både Lillefjell og Gilså ligger på Meråkers grunn. Etter at Lillefjell gruve var oppdaga, bygde verket ny hytte for smelting av kopperkisen ved Gilså i 1769. I Tydal fikk verket satt opp smeltehytte ved Kistafossen i 1779. Hytta tok imot malmen fra Kjøli og Gilså gruver. Ved de to nye hyttene ble malmen smelta til svartkopper. Men finsmeltinga foregikk ved den gamle smeltehytta ved Mølnåa i Selbu.

Gruver i Tydal

I 1741 gjorde en fjellsame malmfunn i Grønskaret mellom Blåstøten og Grønvola.

Selbo Kobberverk satte igang med gruvedrift i den såkalte «Kjørargruva» i 1746. Etter sagnet raste den sammen under en middagshvil mens arbeiderne var oppe og spiste. Et lite stykke nord for denne ble det tatt opp ei ny gruve (Florgruva), og litt sørafor var det tre gruver ved siden av hverandre (Grønskargruvene). Det var mest tydalinger som arbeidde ved disse gruvene. Svend Helein bygdas første skolemester var understiger i 1750 60-åra. Malmen fra Grønscarfeltet ble kjørt til Selbo hytte, og det var en lang, vanskelig og kostbar transport. Verket drev likevel malmutvinning i 31 år før det fant drifta for ulønnsom. I 1776 79 innstilte det foreløpig arbeidet. Da Kjøliforekomsten ble oppdaga i 1766, kom Selbo og Røros kobberverker i strid om retten til å drive gruvedrift. Begge åpna gruver på Kjøli. Men i 1773 fikk Selbu Kobberverk nytt mutingsbrev (dvs. fullmakt til å drive en malmforekomst), og drev nå til 1798. Kjøli ligger innafor Ålens grenser, men malmen ble kjørt til Tydal og Selbo hytter. Et lite skjerp ved Øyfjellet ble forsøkt drevet i slutten av 1760-åra. Noe mer malm fans ved Gresli. Gresligruva var drevet av Selbo Kobberverk fra 1792, men nedlagt i 1796 som ikke drivverdig. Malmleiene ved Grønscarfeltet var ikke uttømt, og initiativrike tydalsbønder tok og lensa gruvene for vatn i 1800. Men Selbo Kobberverk ville ikke ta opp drifta igjen. Røros Kobberverk sa seg mer interessert og begynte malmutvinning i 1801. Lars Bersvendsen Næsvold fra Ålen ble ansatt som «opseer». Arbeidet lå nede i krigsåra 1808-09, men Kobberverket satsa på ny frisk med forsterka mannskap i 1811. Verkets overstiger fant Grønscarfeltet svært lovende, ja «det eneste man hadde at falle tilbake på, særlig i den beklagelsesverdige periode, da samtlige gruber, særdeles den viktige Storvarts grube, som bekjent, mangfoldig declinerer». Selbu Kobberverk krevde å få tilbake sine gamle rettigheter, men ble avvist. Kostnadene ved gruvedrifta ble imidlertid store, og malmen svarte slett ikke til forventningene når det gjaldt mengde og kopperinnhold. Et problem var at det ikke fans smeltehytte i nærheten. Verket hadde planer om å bygge hytte, men var redd det ikke fikk tillatelse til å utvinne tilstrekkelig trekol. Ledelsen tvilte dessuten på om det var malm nok. Tre km unna Grønskargruvene gjorde Lars Næsvold nye malmfunn. Han var nå stiger ved gruvene og hadde slått seg ned på Fossan i Tydal. Malmforekomsten lova godt, og drift ble satt i gang fra 1817-18. Gruva fikk det optimistiske navnet Alltidgodt (Allergott). Røros Kobberverk leide Tydals hytte og begynte smelting her i 1820. Malmen i Grønscarfeltet inneholdt forskjellige malmtyper av varierende gehalt. Kobberkisen var svovelfattig, og det skapte problemer for smeltinga i Tydals hytte. I 1822 drev en derfor ut en liten kisforekomst i Vårviken, som lå i en tett granskog ca. tre km nord for Østby. Kisen derfra ble brukt til å skaffe svovelkis til smeltinga av Grønskarmalmen. Men

skjerpet viste seg å være en stor klump som lå like opp i dagen, og det ble ikke funnet noen fortsettelse av malmleiet. Resultatet i hovedgruva Alltidgodt viste seg også dårlig, og navnet ble snart endra til Aldrigodt. Smeltinga ble innstilt i 1824, og Tydals hytte tilbakelevert til Selbo Kobberverk. Både Selbo og Røros verker drev ei stund videre i Tydals- gruvene. I 1835 innstilte Selbo Kobberverk den siste malmutvinninga i Grønscarfeltet. Gruvedrifta hadde gitt varierende, men stort sett dårlig resultat for verket. Men hvor stor betydning hadde gruvedrifta for tydalingene?

Arbeid og leveranser

Det var staten (eller kongen) som hadde eiendomsretten til malmforekomstene. Men den som fant malmen først, hadde rett til å gjøre seg bruk av funnet og ble lovt visse særrettigheter. Staten kunne nok drive gruver for egen rekning, men overlot vanligvis drifta til private. Selbo Kobberverk var et privat partisipantselskap en samling innskytere som sto økonomisk ansvarlig i forhold til sin andel. Inntektene ble delt i samme forhold. De private gruveselskaper fikk privilegier til drifta. Etter de generelle bergprivilegiene fra 1687 var «alle i Distriktet liggende Bønder» forplikta til å «gjøre Kiørsel med Malm, Kull og Ved til Verket». Dette førselsarbeidet skulle gå foran anna arbeid eller kjøring til sagbruka. Privilegieordninga innførte altså pliktarbeid for bøndene: Det var øvrigheta som bestemte prisene for kjøring og leveranser. Men bergverksprivilegiet inneholdt også en rettighet som ga bøndene arbeidsmuligheter og inntekter. I slutten av 1600-tallet hadde bøndene som nevnt foran, mye kjøring og leveranser til Røros Kobberverk. Da Selbo Kobberverk ble danna, fikk dette selskapet retten til å kreve leveranser og kjøring fra bøndene. I 1740 (da begynner de bevarte materialavleveringslistene) var det ca. 20 bønder på lønningslistene til Selbo Kobberverk. De fleste hadde ikke store inntekter av leveransene, men Ole Aune var f.eks. ett år oppe i 61 riksdaler. Det kunne det bli penger igjen av.

Under restaureringsarbeid i Tydal kirke i 1970 avdekket Ola Grefstad to inn- skripsjoner som trulig hadde stått på noen stoler eller benker. Materialene fra disse var flytta og brukt om igjen. Sannsynligvis stamma de fra faste benker som kopperverket hadde. På disse minneplatene som nå henger i våpenhuset i Tydal kirke, står følgende:

Thydals Kobber verk Tillage, Flere Gruber til sig Drage, og om Him len vil Behage, Blive sist til Røraas mage, Herrer paa dens gader age, Prester der sit sæde tage.

Anno 1800

O, Gud Du Beskytte Thydals Hytte giv Rigt udbytte; mange, mange slægter nyte, venskabs Baand Blant os knytte Eviig Eviig Blomstre Thydals Hytte. Anno 1800

Inntektene fra gruvedriften ble større i andre halvdel av 1700-tallet. Etterspørselen etter ved, kol og kjøring var stor i perioder, og praktisk talt alle gardbrukerne hadde kjøring og leveranser til gravene eller hyttene. (34 bønder fins på lønningslistene). Kopperverket hadde også flere år med gode overskott. Årsinntektene svinga mye, men gjennomsnittlig hadde hver gardbruker fra 20 til

45 daler i inntekt årlig for materialleveranser. For brukerne på Løvøya gikk inntektene enkelte år opp i 2-300 riksdaler. I stor grad var det gruvedrifta som ga levebrød til de 25 menneskene som bodde der i 1801. På Østeraunet i nærheten av smeltehytta var det et helt lite gruvesamfunn med 45 mennesker i alt i 1801. Oppsitterne var overstiger Johannes Iversen og hytteskriver Jens Broche. Tittelen overstiger betydde at han var leder for den største og viktigste gruva. Hytteskriveren var sjef for smeltehytta. Ved utgjorde en stor del av leveransene. På slutten av 1700-tallet var prisen steget til 5 ort pr. favn. Fra Løvøya ble det f.eks. solgt 60 favner ved i 1789, noe som ga 75 riksdaler i inntekt. Trekol ble betalt med 1 riksdaler pr. lest som var 2 1/2 kubikkmeter. Løvøya hadde også de største kolleveransene. I 1791 solgte garden 69 lester 173 kubikkmeter trekol til malmsmeltinga. Malmkjøring fra gruvene til smeltehytta var en annen stor inntektskilde. Malmen ble målt i tønner, og bøndene fikk 2 1/2 ort for hver tønne de frakta. Malmkjøringa foregikk på sledeføre. Kopperet fra smeltehytta ble derimot frakta med hestekløv. Slik ble f.eks. svartkopperet frakta ei tid fra Tydals hytte til Selbo hytte som kunne raffinere det videre til fint kopper, gahrkopper. Vekta ble også rekna i kløv helt fram til 1834-35. I kløv veide 3/4 skippund eller ca. 120 kg- Det var også mye anna som trengtes til gruvedrifta. Bøndene leverte stiger, vannbøtter, skufler og fakler. Ole Olsen Ås solgte f.eks. 1.200 fakler i 1794. Til overbygg over gruveinngangene, bolighus og til smeltehytta trengtes diverse tømmer og materialer. Gruvearbeidere kjøpte skinn til klær, sko og sengefeller, og bøndene hadde inntekter ved frakt og salg av matvarer.

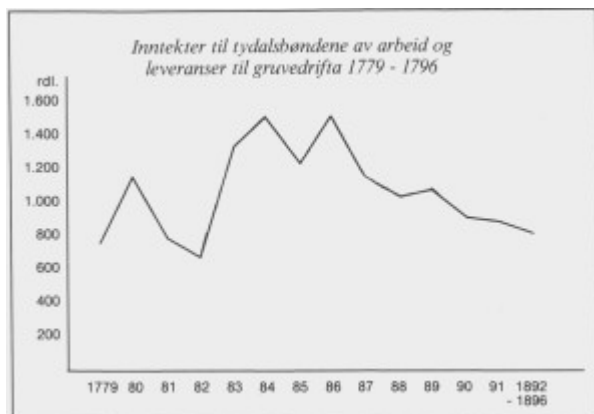
Tekniske problemer ved gruvedrifta stimulerte oppfinnsomme sjeler. Ved gruvene var det bl.a. et problem å holde vatnet ute. Både berg og vatn ble heist opp ved hjelp av vatneller hestekraft. En Tydaling, Ole Svelmo, forsøkte å konstruere en evighetsmaskin til å pumpe opp vatn. Vasshjulet fikk drivkrafta fra det vatnet som hjulet sjøl pumpa opp. Men noe «perpetuum mobile» lyktes det ikke å konstruere for Svelmo heller. Tradisjonen forteller at maskinen ble bygd og holdt seg i gang en times tid når en vassbeholder var fylt. Men da måtte denne fylles på ny med handkraft.

Arbeidere og lønninger

Gruvedrifta skapte arbeidsmuligheter for husmenn- og bondesønner, og den trakk til seg fremmede arbeidere. Næringa bidro derfor til at folketallet steg og hindra utflytting fra bygda. Antall gruvearbeidere fra Tydal ved Selbo og Røros

kobberverker varierte fra 5-6 personer noen år og opp til 36 på det meste. I manntallslista fra 1762 var det 21 gruvearbeidere de utgjorde mellom 1 /5 og 1 /4 av alle voksne mannfolk i bygda. Ved folketellingene i 1801 og 1825 var det samme prosentandel som levde av gruvearbeid, i alt ca. 30 personer. De fleste arbeiderne ved gruvene var unge, ugifte karer. Ved Alltidgodt gruva i 1822 var alle de 14 knektene ugifte karer mellom 29 og 34 år, bortsett fra én som var 59 år. Tre berg-geseller var atskillig eldre. Lars Stuevold var eldstemann med sine

64 år.

Mange av arbeiderne var egentlig tjenere på gardar, og arbeidde hovedsaklig på gardene i juli og august, da det var mest bruk for dem. Resten av året kunne de i stor utstrekning vie seg til gruvearbeidet. De fleste av gruvearbeiderne kom fra husmanns- eller innerstklassen. I 1825 var bare åtte arbeidere eller ca. 1/4 gardmannsfolk. En gruvearbeider tjente ca. 3 1 / 2 riksdaler i måneden. En bergmåned var bare fire uker, og det var tretten bergmåneder i året. Om det var full sysselsetting hele året, kunne altså gruvearbeideren tjene opp til 45 daler for året. Det var f.eks. nesten dobbelt så mye som en skolemester fikk. Svend Helein begynte som skolemester i 1740 med ei årlig lønn på 26 daler (lønna gikk senere ned til 20 daler). Han spedde på lærerlønna med diverse reparasjonsarbeider ved gruvene. Fra 1751 var han fast gruvearbeider. Med tillegg for noe ekstra-arbeid, bl.a. glassmakerarbeid, kom han nå opp i ei årslønn på 80 daler. I 1756 avanserte han til understiger og fikk fast fem daler pr. måned. Stigerne var de øverste arbeidslederne ved gruvene og ble lønna fra fem til ni daler. Fra 1760-åra var Even Olsen Østby og Ole Pedersen Ås understigere ved Kjøli og Lillefjell gruver. Fra Kvikne kom Johannes Iversen til Tydal. Han slo seg ned på Østeraunet og avanserte til overstiger i Selbo Kobberverk. En svoger til Iversen, Jacob Graae, overtok Østeraunet da Iversen døde i 1819. Jacob Graae var ei tid understiger og ble hytteskriver ved Tydals hytte i 1798. Han forlot stillinga ganske snart av helsegrunner. I folketellinga 1801 er han titulert som «afskjediget hytteskriver». Som øverste sjef for smeltehytta var hytteskriveren bedre lønna enn stigeren.

Graae's forgjenger ved Tydals hytte, Jens Breche, hadde tolv daler pr. bergmåned. Lars Bersvendsen fra Ålen ble først ansatt som «opseer» ved Grønskaret gruver omkring 1803. Senere ble han stiger ved Gilså gruve. Lars Bersvendsen kjøpte Fossan gard i 1807 og ble en lederskikkelse i bygda. Sønnen Erik Næsvold fulgte i farens spor. Alt som 16-åring begynte han som bergkadett ved Selbo Kobberverk (1830). Etter noen år ble han «opseer» ved Lillfjell gruve og i 1837 sendt til Røros for å utdannes som stiger. I Tydal ble han ofte kalt bare «Stigieren», og ingen var i tvil om hvem det var.

Et bønneskriver fra 1781

Gruvedrifta var så viktig for tydalingene at de skrev til kongen og klaga sin nød etter at Selbo kobberverk hadde innstilt drifta i Grønskarfeltet og på Kjøli i 1781.

Hvem som tok initiativet til å henvende seg til sjølveste Kongen, er ukjent. Men bønneskriveret er undertegna på allmuens vegne av Ole Pedersen Aune, Henning Saksesen Stugudal, Einar Olsen Løvøya og John Pedersen Kirkvoll. Henning Stugudal og skolemester Bernt Saksesen Kirkvoll ble valgt til å reise til slottet i København med brevet. (Bernt var nylig avsatt som skolemester av presten etter å ha fått et barn utafør ekteskapet). Bergskriver Busch hadde skrevet et notat om Kobberverket, og dette var trulig lagt ved bønneskriveret.

I Tydals historie er bønneskriveret et enestående dokument. Men det var slett ikke uvanlig at folk i Norge henvendte seg direkte til kongen for å fremme private interesser.

Allmuen beskrev først i dramatiske vendinger Tydal som den «allerfattigste og høit til Fjelds beliggende Bygd som maaske i Norges Rige ftndes». I mangel på «nødtørftigt Ophold» hadde de hatt malmkjøring og leveranser til Røros Kobberverk. Men da dette var tatt fra dem av den «ved og omkring Røros boende store Folkemengde», så hadde Gud vist dem kopperleiene på Grønskaret i stedet. Senere kom Kjøligruva til, og Selbo Kobberverks smeltehytte ved Kistafossen.

Brevskriverne utbroderte hvordan gruvevirksomheten hadde ført til at «her i denne lille Fjeldbygd er nu tidobbelt flere mennesker end tilforn; thi alle unge mandskab giftede sig. De fleste Bønder lod dele sine Gaarde i 2,

3 ja 4 Parter imellem deres Børn, og mangfoldige Husmænd satte sig ned, hvilke alle blev satte i Arbeide og Næringsveie ved Værket, dels ved Hytten og Gruben, hvortil behøves 80 til 100 Arbeidere for aarlig og en del andre for maanedlig Løn. Og derforuden et langt større Antal vandt Brød og Næring ved at kjøre Malm, levere Kul, Sæt- og Rust- Ved, Tømmers, Sten- og Lers Kjørsel, med mange andre Materialers Levering samt Pligtarbeide, hvorved alt nogle hundrede Mennesker havde Brød og Næring. Men desværre! dette Gode i vores roligste og tillidsfuldeste Haab blev os paa engang berøvet ved, at Sælbo Værks Participanter i denne sommer lod indstille Kjølje Grube, Tydal- og Sælbo Hytter hvorved alle forbenævnte Stræbsomme maa lægge Hænderne i Skjødet, og vi Tydals arme Indbyggere saavel som en Del af Selbu Hovedsogn beklagelig maa mangle det nødvendige Ophold baade for Nu- og Eftertiden, da intet Arbeide er at faa, og alle Næringsveiefor os som ovenmeldt ere tilstoppede og altsaa ingen Forstrækning fra nogen Kant kan ventes.»

Følgen ville bli, het det videre, at de arbeidsføre ville forlate både «Land og Bolige» og etterlate seg gamle og svake og «et temmelig Antal Betlere». De nevnte et eksempel på en «af vores stille og skikkelige Bygdemænd» som allerede hadde

gitt opp. John Olsen (Jenshaugen) hadde «af Frygt for elendig at krepere taget Flugten over til Sverige efterladende Kone og Børn, og befrygtelig flere vil følge hans Exempel.»

«Give Gud», skrev de «at hans Velsignelser i de her omliggende Fjelde maatte igjen opdages, saa at Værket atter kunde sættes i Brug og Drift, O, hvor vilde det oplive vores forsvundne Haab igjen...»

«I allerdybeste underdanighed» ba brevskriverne Kongen «bevirke, at den nedlagte Kjøli grube og de 2de indstillede hytter igjen maatte optages». Det de hadde i tankene var vel at verket skuldefå toll- og tiendefrihet slik at partisipantene fant det lønnsomt å gjenoppta drifta.

Enten det nå skyldtes resultater av brevet eller ikke, så fortsatte Selbo Kobberverk snart drifta på Kjøli. Arbeidsstokken ble øka i 1780-åra fra 30 til 45-50 mann. De samla inntektene som tydalingene hadde av gruvedrifta, steg også (Jmf. diagram foran).

Tydal verk

Da Selbo Kobberverk innstilte drifta, forsøkte et svensk selskap å fortsette med gruvedrifta i Tydal. Initiativtaker var en svensk metallurg, Daniel Flodstrøm, som hadde vært hyttemester ved Røros verk. Han hadde særlig sett seg interessert i å utnytte de forlatte malmhaugene på Kjøli. Drifta hadde ligget nede der siden 1798. Flodstrøm fikk visstnok avskjed i unåde fra Røros verk for sin interesse utafor verkets eiendomsområder og dro tilbake til Sverige. Der fikk han overtalt brukspatron Johan Magnus Helsén og noen rike kjøpmenn til å investere i gruvedrift i Tydal. Helsén eide smeltehytte i Falun, og hadde med godt resultat drevet smelting av forlatte slagghauger der.

Under uttapping av Bjørgenbassenget i oktober 1987 kom plassen for smeltehytta ved Seteråa fram igjen. Smelteovnen har stått på haugen til venstre. Foran denne ser vi gropa etter det store vasshjulet som har drevet blåsebelgen. I forgrunnen og til høgre mot Nea er slagghauger. Bak ovnen har det stått et stort kolhus. Bolighus for verksbestyreren har stått til venstre (utafor bildet).

Foto Arne Espelund 1987.

Våren 1835 kom Helsén til Tydal med 10-12 smeltere og andre vante hyttefolk fra Falun. Tanken var nok å smelte malmen fra Kjøli gruver. Men da gruvene var eid

av Selbo Kobberverk, kjøpte svenskene både smeltehyttene og gruvene i Selbu og Tydal. De satte straks i gang med å bygge ei ny smeltehytte også ved Seterå nordvest for Gresli. Den skulle brukes til den første koppersmeltinga og delvis erstatte Tydals hytte. Selbo hytte skulle som før brukes til å utvinne finkopper (gahr-kopper). Det svenske selskapet skaffet seg altså tre smeltehytter, men hadde lite malm. Når det likevel satsa så stort, var det fordi Helsén mente at det kunne utvinnes betydelig mer kopper av de gamle slagghaugene ved hyttene. I førstninga var det også disse Helsén gikk løs på. Men i 1835 ble det funnet malm i Ramfjellet, og drift satt i gang av Tydals verk fra 1836-37. Smed og snekker Nils Celius Arnberg fra Sverige ble ansatt som stiger ved gruva. Det svenske selskapet skapte økt virksomhet i Tydal. Kring 60 personer fikk betaling for arbeid, kjørsel eller leveranser i 1835. Tilsammen ble det 1.200 speciedaler å fordele på bønder og husmenn dette året. Presten noterte (i kirkas rekneskapsbok) i mai 1836:

«... hvis det i Tydalen værende Kobberværksdrift, som af Interessantskapet i Trondhjem var bleven nedlagt, ikke igjen var bleven optagen af Svenske Mænd, vilde upaatvivlelig Tydals Almue være bleven aldeles ruineret. Endnu er dens Tilstand saa slet, at jeg ikke seer nogen Mulighed til, at den kunde udrede endog kun et ringe Paalæg til Kirkens istandsættelse ...»

Men for investorerne ble Tydal verk ingen lønnsom investering. De svenske aksjonærene trakk seg tilbake med store tap. Den største innskyteren (Kjellmann) hadde, ifølge Erik Næsvold, et tap på 18.000 speciedaler. Flodstrøm døde som fattiglem i Ålen. Arbeiderne og Helsén reiste tilbake til Sverige. Et Trondheimsfirma, Hoé & Co., overtok drifta. Når det gikk så dårlig for det svenske selskapet, skyldtes det mer «Slet Bestyrelse, end mangel af Malm», mente stiger Erik Næsvold. En av de udugelige var stigeren Arnberg som ikke var fagmann på gruvedrift. Han ble sist igjen av svenskene og måtte få fattigstøtte fra kommunen. Etter at han reiste til Sverige, fikk han «prakket efter sig en Kone fra Tydalen». Senere emigrerte han til Amerika. Ramfjellgruva var i drift under Tydal verk til 1841. Feltet var ikke rikt, men malmen var samla og lett brytbar. Etter at det svenske selskapet innstilte drifta, drev bøndene en måneds tid på egen rekning. De leverte malmen til verket for tre spd. tønna og tjente godt, ifølge Næsvold.

Lillefjell gruver i Meråker ble satt i drift i 1760 av Selbo Kobberverk. Dette bildet er fra omkring 1900 og viser gruvearbeidere i sving med bor og feisel.

Men gruvedrifta i disse åra førte ikke bare velsignelser med seg. Kanskje også presten ble betenkt etter hvert, for «samtlige førstkomne svensker var udsvævende, usædelige og umoralske i større og mindre Grad alle sammen, drikkfeldige og ga et slet Exempel», skrev Svend Vold på Fossan. I Tydal snakka en siden om «Ramfjell-tida hvilket vil si den største uorden.» (Næsvold). I 1838 kom en ny svenske, Lars Johan Aspgren, og ble verkets bestyrer. Han bodde først i Selbu, men tok senere bopel på Seterå. Dit flytta også en annen svenske, Fredrik Adler, som kom som verksbetjent og assistent for Aspgren. Tydal verks betydning for bygda avgrenser seg til de første fem åra. Siste året Ramfjellgruva var i drift (1840), var 36 mann i arbeid der. Ved hyttene arbeidde omtrent ti mann. Men gruvearbeidet var ikke noe sikkert levebrød. Drifta hadde stansa periodevis de siste fem åra (1835-40), og «adskillige Kobber malm-Anvisninger efter hverandre indstillede som ulønnende at bearbeide», heter det i amtmannens fem-årsberetning. Ti år senere (1851) heter det i lensmannens fem-årsberetning at tydalingene hadde hatt «nogen Fortjeneste med malmkjørsel til Seteraaens Hytte». Men siste vinteren hadde det vært slutt med både malmkjøring, kol- og vedtransport.